

העבודה המאורגנת בעידן הניאו-ליברלי: מגמות בפוליטיקה המעמדית בישראל, 1995–2023

אסף ש' בונדי

בשנת 2004, בשלהי תקופת הרפורמות הליברליות שהוביל שר האוצר בנימין נתניהו בכלכלה הישראלית, היה נראה שכוחה של העבודה המאורגנת התרסק ועימה מגיע לסופו העידן של יחסי העבודה הקיבוציים שהסדירו את שוק העבודה בישראל. מפלגת הליכוד ניצחה אז על תהליך שינוי דרמטי שבמסגרתו נאלץ ארגון העובדים הגדול ביותר – ההסתדרות הכללית (להלן ההסתדרות) – להודות בהפסדו במאבק שניהל מול ממשלת הליכוד על זכויות העובדים, לאחר אחת המתקפות החריפות ביותר של הממשלה על ארגוני העובדים בישראל. הניצנים של מתקפה זו אמנם הופיעו עשורים קודם לכן, וביטוייה הבולטים נראו כבר בשנות התשעים עם הצניחה בשיעורי החברות בארגוני עובדים, ירידת כוחה של מפלגת העבודה ועלייתו הדרמטית של אי-השוויון בהכנסות. אבל השינוי הלך והעמיק בראשית שנות האלפיים, וכלל את צמצום המנגנונים של מדינת הרווחה ומהלכים בוטים נוספים להחלשת כוחם של ארגוני העובדים. בשנים אלו נאלצו ארגוני העובדים להפנים את חולשתם החדשה ולהיאבק במדיניות ממשלת הליכוד ובניסיונות של מעסיקים לצמצם את מעורבותם ביחסי העבודה (מונדלך 2004). נראה היה שמאזן הכוחות בפוליטיקה המעמדית משתנה באופן קיצוני, לרעתם של העובדים וארגוניהם.

אולם כעבור פחות מעשרים שנה היה נדמה כי למרות השחיקה במעמדם ובכוחם של ארגוני העובדים, הם מתעוררים מחדש. בתחילת העשור השני של המאה העשרים ואחת, לראשונה זה עשורים, החלו ארגוני העובדים בישראל לצרף חברים חדשים באלפים; ובר

* המחבר מבקש להודות לארז מגור על ביקורת בונה במהלך המחקר והכתיבה. תודה גם לכוועז גורפינקל, יונתן פרמינגר ורוני מנדלקרן על קריאה של גרסאות מוקדמות, ולשני הקוראים האנונימיים על קריאה קשובה וביקורת מקדמת.

כבד נחתמו מאות הסכמים קיבוציים חדשים במקומות שבהם לא נכחו ארגוני עובדים בעבר. לצד זאת, במהלך העשור השני של שנות האלפיים לקחו ארגוני עובדים חלק בתנועות חברתיות למען העלאת שכר המינימום, צמצום העסקה קבלנית וחיזוק יסודותיה של מדינת הרווחה, ואף הובילו אותן. במקביל, בשנים 2009–2018 עלה באופן עקבי שכרם של העובדים, בעיקר בעשירונים התחתונים של התפלגות ההכנסות; אי-השוויון בהכנסות ירד; ואפילו חלקם של העובדים בתוצר המקומי עלה, במידה חריגה ביחס למדינות מפותחות אחרות, ולאחר שנים של ירידה (בן-בשט 2022; Bondy and Maggor 2024).

באופן מפתיע, השינוי הדרמטי במגמה וההישגים שנבעו ממנו הגיעו תחת ממשלות ימין בראשותו של נתניהו, אדריכל הניאו-ליברליזם הישראלי; ומפלגת הליכוד נתנה יד לחידוש כוחה של העבודה המאורגנת בהובלתה של ההסתדרות הכללית, כחלק משותפות פוליטית בלתי צפויה ביניהן. מה מסביר את ההתפתחויות האלה, ומהו הקשר ביניהן? מה מאפיין את השותפות הפוליטית המפתיעה בין ההסתדרות למפלגת הליכוד? ומה אפשר ללמוד מהתפתחויות אלו על הפוליטיקה המעמדית בעידן הניאו-ליברלי? אלה השאלות העומדות במרכז המאמר הזה.

במחקר האקדמי עולים לרוב שני הסברים מרכזיים להתעוררות המחודשת של ארגוני העובדים בעולם בעידן הניאו-ליברלי: האחד הוא סוכנותם העצמאית של ארגוני העובדים, שבמסגרתה הם פועלים לבנות מחדש את מקורות הכוח שאבדו להם בתהליכי הניאו-ליברליזציה, והשני הוא האינטראקציה שלהם עם ארגונים חדשים שצומחים בעידן הזה (במיוחד ארגוני חברה אזרחית ותנועות חברתיות), עם אסטרטגיות חדשות שהארגונים הללו מייבאים ועם השינוי הרחב שהם מקדמים ביחסי העבודה.¹ הסברים אלו אינם מוציאים האחד את השני, אלא משלימים זה את זה וחושפים את האופן שבו מתרחשים תהליכי שינוי בקרב ארגונים חברתיים ואת נתיבי התנועה הכפולה (Polanyi 1944) שבהם צועדים ארגונים רבים המבקשים לחדש את כוחם ואת השפעתם החברתית-כלכלית במסגרת הסדר הקפיטליסטי. אולם על אף חשיבותם, שני ההסברים מתייחסים לעבודה המאורגנת במידה רבה כאל גורם אוטונומי, זירה נפרדת שאינה מושפעת מזירות ומגורמים בסביבתה. בכך אובדות חשיבותה של הפוליטיקה המפלגתית והמדינתית – זירה שחופפת לזו של יחסי העבודה – ותרומתה הרבה לכוחם של ארגוני עובדים.² כמו בהיחלשות ארגוני העובדים בעידן הניאו-ליברלי, גם בהתחדשותם האסטרטגית לאורך שני העשורים האחרונים מילאה הפוליטיקה המפלגתית והמדינתית תפקיד מפתח ואפשרה את חידושה של פוליטיקה מעמדית, שקידמה (גם אם באופן חלקי בלבד) חלוקה שוויונית יותר של המשאבים בחברה.

1 לדיון משווה בהסברים אלו ראו Bondy 2022.

2 ראו למשל Streeck and Hassel 2003. בהקשר הישראלי ראוי לציין כאן למשל את המחקרים ההיסטוריים החשובים של לב גרינברג (1993; 1996), מיכאל שלו (1984; 1992) (Shalev 1992) ורחל טוקטלי (1979) המנתחים את ארגוני העובדים בישראל כחלק אינטגרלי מהשדה הפוליטי-מפלגתי.

שינויים המתרחשים בזירה הפוליטית-מפלגתית הופכים את הדיון על היחסים בינה ובין זירת יחסי העבודה למורכב יותר. בעידן הפורדיסטי, שקדם לעלייתו של הניאורליברליזם, הזירה הפוליטית-מפלגתית התבססה בעיקר על הבדלים מעמדיים. העימות בין המפלגות נסב סביב סוגיות של חלוקת משאבים ומבנה הכלכלה, והתגלע בין מפלגות שמאל-מרכז – שהיו שותפות לארגוני העובדים ושאוּפו לצמצם פערים חברתיים-כלכליים – ובין מפלגות ימין-מרכז, שהיו שותפות למעסיקים ושאוּפו להרחיב את חופש העיסוק והמסחר (Streeck and Hassel 2003). בעידן הניאורליברלי הפכה חלוקה זו למסובכת ולעמומה יותר: מפלגות השמאל-מרכז שינו את סדר יומן הפוליטי ואת קהל הבוחרים שלהן ואיבדו את הקשר למעמד העובדים ולארגוניו (או התנערו ממנו בהדרגה), ואילו מפלגות ימין זוכות לתמיכה הולכת וגדלה מקרב מעמד העובדים ולעיתים אף מקיימות שותפות עם ארגוני העובדים ומאמצות אסטרטגיות פופוליסטיות (Danieli et al. 2022; Gethin et al. 2022). הספרות מכירה בתהליכי השינוי הללו, אבל השפעותיהם על הפוליטיקה המעמדית בכלל ועל יחסי העבודה בפרט טרם נלמדו לעומק.

כפי שאטען במאמר זה, חידוש כוחם של ארגוני העובדים התבסס לא אחת על חידוש הקשרים עם מפלגות פוליטיות, ערעור הבריתות שעליהן נבנתה תנועת העבודה המסורתית ופיתוח בריתות חדשות, ובראשן הברית בין ארגוני העובדים לימין הפוליטי. פעילותם של ארגוני העובדים בזירה הפוליטית-מפלגתית והבריתות החדשות שכרתו בה הכשירו את הקרקע להתחדשותה של העבודה המאורגנת, ובמקביל הזינו את בסיס התמיכה היציב שממנו נהנות מפלגות הימין. לצד זאת, הבריתות הפוליטיות בין ארגוני העובדים לימין סייעו בשעתוק המגבלות המושטות על ארגוני העובדים, משום שהן דרשו הסכמה למדיניות הניאורליברלית המנחה את הכלכלה הפוליטית זה עשורים. לבסוף, בריתות פוליטיות אלו הזינו את הכוחות הפופוליסטיים בימין, המשלבים הכללה חברתית-כלכלית עם לאומנות חברתית-תרבותית ומסכנים את יסודותיו המוסדיים של המשטר הדמוקרטי.³

במאמר זה אני ממקד את המבט באופיים הייחודי של קשרים אלו דרך המקרה הישראלי משנות התשעים ועד היום, על מנת להבין את אופייה הייחודי של השותפות בין ארגוני עובדים למפלגות ימין, את תרומתה לעיצוב מחדש של העבודה המאורגנת ושל מקומה בחברה ובכלכלה, ואת השפעותיה על הפוליטיקה המעמדית. אני טוען שהתחזקותם

3 הסדר הניאורליברלי עצמו מבוסס על היגיון דומה של צמצום המרחב הדמוקרטי בתחומי המשילות הכלכלית, כפי שבא לידי ביטוי במדיניות מפותחות שונות (ראו למשל הארווי 2015) וכפי שאפשר לראות גם במקרה הישראלי (ראו למשל מנדלרן 2015; Maron and Shalev 2017). לעומת זאת, שחקנים פופוליסטיים מאמצים שיח או אסטרטגיה המבקשים להרחיב את הדמוקרטיה בזירה הכלכלית, אולם לרוב המדיניות שהם נוקטים אינה תואמת את הצהרותיהם. מדיניות הימין הפופוליסטי משמרת גירעון דמוקרטי בזירה הכלכלית ומרחיבה אותו לזירות נוספות ובהן מערכת המשפט, התקשורת, וכן מעמדם וייצוגם של מיעוטים (File and Avigur- Eshel 2024; Rathgeb 2024).

המחודשת של ארגוני העובדים בישראל הייתה תלויה ישירות בהיקף השפעתם בזירה הפוליטית כשותפים של מפלגת הימין שבשלטון, ובהתאם לכך – במידת התמיכה שזכו לה מהמדינה וממוסדותיה. תמיכה זו תרגמה את הכוח הפוליטי למשאבי כוח אחרים, הבאים לידי ביטוי בהיקף החברות בשורות ארגוני העובדים ובהשפעתם הכלכלית הרחבה. הקשרים בין ארגוני העובדים למפלגות הובילו מחד גיסא למדיניות כלכלית מרחיבה ולצמיחה מכלילה שאף צמצמה אי-שוויון בשוק העבודה בישראל; אבל מאידך גיסא, במהלך התקופה הנחקרת הם העניקו לגיטימציה לכללי המשחק הניאו-ליברליים ולשחקנים פוליטיים שביססו אסטרטגיה ימנית-פופוליסטית, שאמנם קידמה מדיניות חברתית-כלכלית מכלילה אך גם הנציחה פרקטיקות שליטה מפלות ומדירות כלפי קבוצות שונות הנתונות לשליטה ישראלית, תוך חתירה מוצהרת תחת יסודות המשטר הדמוקרטי (ומאז שבעה באוקטובר 2023 אף אגב מלחמה פושעת ברצועת עזה ובגדה המערבית). המאמר מתמקד בניתוח היחסים בין השחקנים במערכת המורכבת של יחסי העבודה והכלכלה הפוליטית בישראל מאז שנות התשעים המוקדמות ועד התקופה הנוכחית, רוויית המשברים והמלחמות, ומציג מסקנות חדשות לגבי היחסים בין ארגוני עובדים למפלגות פוליטיות, בייחוד כאלה המשויכות לימין הקיצוני הפופוליסטי.

המסגרת האנליטית: פוליטיקה מעמדית בעידן של תמורות

לאורך עשרות שנים, ובעיקר בין שנות הארבעים לשנות השבעים של המאה העשרים, התשתית המוסדית של הכלכלה הפוליטית המודרנית נבנתה – במסגרת מה שהמחקר מתאר כ"עידן הפורדיסטי"⁴ – על בסיס שיתוף פעולה (במידות משתנות) בין ארגוני עובדים, ארגוני מעסיקים וממשלות (Streeck and Schmitter 1986; Baccaro *et al.* 2022). מדינות דמוקרטיות תמכו בכוחם של ארגוני העובדים וראו בהם שותפים מרכזיים בהסדרת היחסים החברתיים-כלכליים; הן פעלו לעיצוב מקורות כוחם בממד הארגוני (המתבטא בשיעור החברות בשורותיהם), המוסדי (המתבטא ביכולת השפעתם על מדיניות, כדוגמת היקף הכיסוי של הסכמים קיבוציים) והפוליטי (המתבטא בשותפות שלהם עם מפלגות פוליטיות) (Korpi 2018; Refslund and Arnholtz 2022).⁵ הדיון על כוחם הארגוני והמוסדי של

4 מקור המונח בכתיבתו של אנטוניו גרמשי. לפי גרמשי וממשיכיו, בתקופה היסטורית זו – הנמשכת מראשית המאה העשרים ועד לשנות השבעים שלה – התרחשו שיתופי פעולה בין הון, עבודה ומדינה שנועדו לייצב את אופן הייצור הקפיטליסטי באמצעות מנגנונים מייצבים שונים ובראשם, בין השאר, גידול בשכר העבודה ומערכת רווחה בעלת מאפיינים אוניברסליים (Baccaro *et al.* 2022).

5 מקורות כוח נוספים זוהו במחקר, כדוגמת הכוח החברתי, המתבטא במידת הלגיטימציה שזוכים לה ארגוני העובדים בחברה, והכוח הרעיוני, המתבטא ביכולתם לעשות שימוש ברעיונות לקידום מטרותיהם (Refslund and Arnholtz 2022; Schmalz *et al.* 2018).

ארגוני העובדים עמד במרכזם של דיונים מחקריים רבים בעשורים האחרונים, אבל כוחם הפוליטי זכה לתשומת לב פחותה, על אף חשיבותו הרבה לקידום מטרותיהם של ארגוני העובדים וליכולתם לפתח משאבי כוח אחרים. למעשה, מערכת היחסים בין ארגוני עובדים למפלגות פוליטיות – שעמדה בלב התשתית המוסדית של הכלכלה הפוליטית בעידן שלאחר מלחמת העולם השנייה – נתפסה במחקר החברתי כשותפות מובנת מאליה המבוססת על ברית היסטורית בין ארגוני העובדים למפלגות שמאל-מרכז (Streeck and Hassel 2003). ביסודה של ברית זו עמדו קשרים מוסדיים כגון נציגות הדרית בגופי הנהגה, מימון משותף ומנגנוני תיאום, וכן שותפות אידיאולוגית ופרוגרמטית בגיבוש המערך החברתי-פוליטי שנקרא לרוב "תנועת העבודה" (Mosimann et al. 2019).

הקשרים המוסדיים בתוך תנועת העבודה במרבית המדינות המפותחות (כדוגמת מדינות מערב אירופה וצפון אירופה ומדינות רבות בצפון אמריקה ובאמריקה הלטינית) התבססו על שותפות אינטרסים יסודית: מפלגות שמאל-מרכז העניקו לארגוני העובדים גישה למוקדי קבלת ההחלטות ויכולת להשפיע על עיצוב מדיניות, ואילו ארגוני העובדים סיפקו למפלגות הללו בסיס תמיכה פוליטי יציב ולגיטימציה רחבה למדיניות החברתית-כלכלית שהובילו (Ebbinghaus 1995). שותפות האינטרסים הזאת עיצבה במידה רבה את הכלכלה הפוליטית בעידן הפורדיסטי על בסיס "חליפין פוליטי" מתמשכים (Pizzorno 1978), שבמסגרתם ארגוני העובדים מיתנו את דרישות השכר שלהם והסכימו לרסן שביתות בתמורה לשיתופם בעיצוב מדיניות, קידום תעסוקה מלאה והרחבת מדינת הרווחה (Streeck and Schmitter 1986). כך נוצרו התנאים ל"פשרה מעמדית מתקדמת" (Goldthorpe 1984) – פשרה בין צמיחה כלכלית, יציבות פוליטית וצמצום אי-שוויון, שאפיינה דמוקרטיה מערבית רבות בשלושים השנים שלאחר מלחמת העולם השנייה (Baccaro et al. 2022).

לצד הקשרים המוסדיים שבין ארגוני העובדים למפלגות והשפעתם על הכלכלה הפוליטית, היחסים ביניהם התפתחו באמצעות רשת של קשרים ארגוניים. נציגיהם של איגודים מקצועיים החזיקו בעמדות מפתח במוסדות המפלגתיים, ופעילים מפלגתיים תפסו תפקידים מרכזיים בארגוני העובדים (Allern and Bale 2012). ברמה הפוליטית, ארגוני עובדים היו מקור מימון מרכזי לפעילות מפלגתית, והצבעתם של חברי איגודים למפלגות השמאל הייתה כמעט מובנת מאליה; המפלגות, מצידן, סיפקו תקציבים ותמיכה מדינית לפעילותם של ארגוני העובדים ואף הבטיחו לאיגודים ייצוג פרופורציונלי ברשימותיהן לפרלמנט (שם). מעבר למנגנונים הארגוניים והפוליטיים הישירים, השותפות בין ארגוני העובדים למפלגות השמאל-מרכז התבססה גם על רשתות חברתיות צפופות שנטו במוסדות משותפים (למשל בתי ספר למנהיגות ומכוני חינוך ומחקר), שאפשרו העברת

ידע וניסיון וגם פיתוח קשרים חברתיים ובינאישיים חזקים (Ebbinghaus 1995).⁶ לצד התשתית המוסדית והארגונית (ובמידה מסוימת על בסיסה) התפתחו גם יסודות ערכיים ורעיוניים לשיתוף הפעולה בין ארגוני העובדים והמפלגות; ערכים של שוויון וערכות הדדית הפכו את חברית בין מפלגות השמאל-מרכז לארגוני העובדים ליציבה במיוחד, והבדילו אותה משיתופי פעולה פוליטיים אחרים. עם זאת, היציבות הייתה תלויה בשימור הקשר בין הבסיס הארגוני לזה הרעיוני, ופגיעה באחד מהם השפיעה במהירות גם על השני (Sassoon 1996).

פגיעה כזאת אירעה בעת המשבר הכלכלי של שנות השבעים, שערער את הבסיס של החליפין הפוליטיים המסורתיים בין ארגוני העובדים למדינה, ובאופן עמוק יותר – את השותפות הפוליטית בין ארגוני העובדים למפלגות השמאל. אינפלציה גבוהה והאטת הצמיחה הכלכלית הובילו לערעור האמון בשיתוף הפעולה המוסדי עם ארגוני העובדים. כפי שמראה מארק בליית (Blyth 2015), האירוע נתפס כמשבר של המודל הקיינסיאני, ששילב בין ריכוזיות ארגונית למדיניות מרחיבה. מפלגות שמאל-מרכז, שזוהו היסטורית עם המודל הזה, מצאו עצמן תחת לחץ גובר לאמץ פתרונות חדשים שיאפשרו להתמודד עם המשבר ולחזור לצמיחה כלכלית יציבה. השאיפה הזאת הפכה את ארגוני העובדים לאבן ריחיים על צווארון של מפלגות השמאל, והברית ההיסטורית עימן נתפסה כמכשול בפני צמיחה כלכלית (Hall 1993). הפתרונות החדשים שאומצו – צנע תקציבי על בסיס מדיניות מוניטרית מרסנת ואוטונומיה הולכת וגוברת של המדינה מהשחקנים הפוליטיים השונים – הפכו מקובלים על כל הקשת הפוליטית וגרמו למפלגות השמאל-מרכז להתרחק מהברית ההיסטורית עם ארגוני העובדים, בחיפוש אחר אסטרטגיות אלקטורליות חדשות (Kitschelt 1994). מגמה זו הלכה והעמיקה כאשר מפלגות שמאל-מרכז רבות אימצו מדיניות דה-רגולציה והפרטה, על רקע התגברות התחרות הגלובלית (Streeck 2014) ותוך פגיעה מתמשכת בבסיס התמיכה המסורתי שלהן. במרבית המדינות הדמוקרטיות ניסו מפלגות אלו לאזן בין מחויבותן ההיסטורית לעבודה מאורגנת ובין הצורך להתאים עצמן למציאות הכלכלית החדשה, אך בסופו של דבר נטו לאמץ את העקרונות הניאו-ליברליים ונטשו בהדרגה את בעלי בריתן המסורתיים (Gethin et al. 2022). לבחירות הפוליטיות הללו נוספו שינויים שהתרחשו בשוק העבודה, ובעיקר המעבר לעידן הפוסט-תעשייתי וצמיחת ענפי השירותים, שהובילו להיחלשות ארגוני העובדים ושחקו את מעמדם כמקור כוח מרכזי עבור מפלגות פוליטיות (Gumbrell-McCormick and Hyman 2013).

6 במדינות מפותחות רבות הקימו ארגוני עובדים מכוני מחקר, חינוך ומנהיגות שהיו משותפים להם ולמפלגה הסוציאל-דמוקרטית המקומית; דוגמאות לכך הן קרנות Hans Böckler ו-Friedrich Ebert בגרמניה ומוסד בית ברל בישראל.

ההתרחקות של מפלגות השמאל-מרכז מארגוני העובדים ביטאה גם תהליך שהתחולל בבסיס האלקטורלי המסורתי שלהן: מעבר הדרגתי ממעמד העובדים אל האליטה המשכילה, במסגרת מה שמכונה בספרות העכשווית "ברהמיניזציה של השמאל" (Gethin *et al.* 2022). הדבר בא לידי ביטוי לא רק בהרכב המצביעים, אלא גם – ובעיקר – בזהות המנהיגות ובסדר היום המפלגתי. את מקומה של הפוליטיקה המעמדית, המדגישה צדק חלוקתי וזכויות עובדים, תפסה פוליטיקה ליברלית המתמקדת בזכויות פרט ובערכים קוסמופוליטיים. השינוי הזה, לצד הפגיעה בתשתית המוסדית של הברית הפוליטית, מבטא את השחיקה ההדרגתית בתשתית הערכית-רעיונית שעליה התבססה הברית עם ארגוני העובדים, ומסביר את הריחוק ההולך וגדל בין שני השותפים הללו לאורך העשורים האחרונים. התוצאה הייתה נתק הולך וגובר בין השמאל המפלגתי למעמד העובדים: האחרון נותר מחויב לפוליטיקה מעמדית ולאומית, בשעה שהראשון אימץ עמדות קוסמופוליטיות וליברליות שנתפסו כמנותקות מהמציאות היומיומית של העובדים (Gerbaudo 2019). ולא רק סדר היום המפלגתי השתנה; יחד איתו התרחשה גם טרנספורמציה של המנגנון המפלגתי עצמו, ומארגון המבוסס על פעילים ועל קשר עם ארגוני עובדים הוא הפך למבנה מקצועי טכנוקרטי (Mudge 2018).

על הרקע הזה גברה הביקורת של שחקנים אלו האחד כלפי השני, ושיעור התמיכה של מעמד העובדים במפלגות שמאל-מרכז ירד בהתאם לטובת מפלגות מהצד השני של הספקטרום הפוליטי. התחלפות המדיניות הכלכלית ממדיניות מרחיבה למדיניות של "צנע" (Blyth 2015) הובילה למעשה לשבר בתנועת העבודה הרחבה ולהיחלשותה כמערך פוליטי מרכזי והומוגני. שבר זה ניכר בפנייה של מפלגות השמאל לקהל בוחרים שונה בהרכבו המעמדי, ומתוך כך גם בצרכיו החברתיים-כלכליים ובציפיותיו הפוליטיות; ארגוני העובדים, לעומת זאת, הפנו את גבם לעיסוק הפוליטי הרחב והתמקדו ביתר שאת בייצוג האינטרסים של חבריהם (ושל כלל ציבור העובדים) בשוק העבודה (Gumbrell-McCormick and Hyman 2013). הספרות רואה בתהליך הזה את אחד הגורמים העיקריים למשבר הן בכוחם של ארגוני העובדים הן בלגיטימציה של מפלגות השמאל המסורתיות. המשבר הזה התבטא לא רק בירידה בכוח הפוליטי של תנועת העבודה ושל השחקנים שהרכיבו אותה, אלא גם בשינוי מהותי באופייה של הפוליטיקה המעמדית עצמה; זו הפכה מפוליטיקה המבוססת על לכידותה של זהות מעמדית חזקה ועל מחויבות למטרות רחבות וכוללות לפוליטיקה מבוזרת ופרגמטית, המתמקדת בהישגים נקודתיים ומקומיים (Roberts 2017).

התמורות הללו בזירה הפוליטית והחברתית התרחשו במדינות דמוקרטיות רבות באירופה, בצפון אמריקה ובחלק ממדינות אמריקה הלטינית, ושינו מהותית את מעמדם של ארגוני העובדים במערכת הפוליטית. דוגמה לתהליך הרחב והכולל הזה אפשר לראות בשינוי שהתרחש בפוליטיקה הבריטית במהלך המאה העשרים: מקור הניתוק ההדרגתי של

הקשר בין ארגוני העובדים בבריטניה ובין מפלגת הלייבור הבריטית היה "הדרך השלישית" שהוביל טוני בלייר עם חזרת המפלגה לשלטון ב-1997, והוא ביטא את חולשתם של ארגוני העובדים ואת חוסר השפעתם על מדיניות ממשלת הלייבור, ששמרה על חלק ניכר מהמדיניות שהתוותה הממשלה השמרנית שקדמה לה (Howell 2005). דוגמאות נוספות אפשר למצוא בניתוקו ההדרגתי של הקשר בין המפלגה הדמוקרטית בארצות הברית לארגוני העובדים מאז תקופת כהונתו של ג'ימי קרטר, וביתר שאת תחת הנהגתם של ביל קלינטון וברק אובמה (Abbott 2024; Meyer 2025); בשחיקתו של הקשר בין המפלגה הסוציאליסטית בצרפת לארגוני העובדים בסוף המאה העשרים ובתחילת המאה העשרים ואחת (Baccaro and Howell 2017); וגם בספרד, שבה נשחקה הברית בין המפלגה הסוציאליסטית לארגוני העובדים בעשורים האחרונים (Ruiz 2001).

המעבר מהחליפין הפוליטיים המסורתיים המבוססים על זהות אידיאולוגית משותפת ותשתית מוסדית יציבה אל הניאו-ליברליזם והתרחקות השמאל המפלגתי אילצו ארגוני עובדים לאמץ שינוי אסטרטגי במהלך המכונה בספרות union revitalization, שדרכו ביקשו ארגוני העובדים לשוב ולצבור כוח. מהלך זה של ארגוני העובדים התמקד בשוק העבודה ובקבוצות עובדים שונות בתוכו על בסיס אסטרטגיות שונות, ובראשן התארגנות מקומית או שותפות עם מעסיקים, או לעיתים דרך גיבושה של תנועה חברתית רחבה במסגרת קואליציה עם ארגוני חברה אחרת (Ibsen and Tapia 2017). האסטרטגיות האלה זוכות למעמד בכורה בניתוח התחדשותם של ארגוני העובדים, אך לצידן אפשר למצוא אסטרטגיות שלרוב נותרות סמויות מן העין על אף חשיבותן הרבה למעמדם של ארגוני העובדים – למשל פעילות בזירה הפוליטית וחיפוש אחר בעלי ברית חדשים מתוך נכונות גוברת לשיתופי פעולה פרגמטיים או קצרי טווח. לנוכח התפרקות השותפות המסורתית עם השמאל-מרכז, ארגוני עובדים מחפשים בסיס תמיכה פוליטי חלופי לפעילותם – ברמה הכלל-משקית וברמות המקומיות.

החיפוש הזה מתרחש במקביל לעליית כוחן של מפלגות ימין פופוליסטיות, המציעות שילוב ייחודי של לאומנות תרבותית עם התנגדות לגלובליזציה ולניאו-ליברליזם (Beramendi et al. 2015). לפי מחקרים שונים, מפלגות אלו מושכות אליהן את ציבור המצביעים שהשתייך באופן מסורתי הן למפלגות הימין-מרכז הן למפלגות השמאל-מרכז, באמצעות שילוב ייחודי בין הצעות מדיניות (Mosimann et al. 2019; Danieli et al. 2022). הימין הפופוליסטי מתואר בדרך כלל כמי שמתנגד למוסדות מתווכים, טוען לייצוג ישיר של "רצון העם", מבטא לאומנות שמדגישה זהות אתנו-תרבותית על פני ערכים ליברליים, ומגלה גמישות אידיאולוגית המאפשרת לו להחזיק בעת ובעונה אחת ברטוריקה ימנית-לאומנית ובמדיניות כלכלית מרחיבה.⁷ דני רודריק רואה בעליית הימין הפופוליסטי

תגובת נגד למשטר הניאו-ליברלי, המציעה מעין הגנה מפני השלכות הגלובליזציה והליברליזציה הכלכלית באמצעות לאומנות תרבותית והתערבות כלכלית שמקדמת הגנות שונות עבור קבוצות רבות, למשל דרך הסדרה של שוק העבודה או הרחבת מערכת הביטחון הסוציאלי (Rodrik 2021). מפלגות ימין פופוליסטי אמנם נמנעות מלקרוא תיגר על הסדר הניאו-ליברלי, אך הן מכניסות בו שינויים או התאמות באמצעות מגוון "מנגנוני פיצוי" (גוטוויין 2016) במטרה לגייס תמיכה ציבורית ואף לתעדף קבוצות חברתיות מסוימות על פני אחרות (ראו גם Laron 2024). האסטרטגיה הפוליטית הזאת מאפשרת למפלגות אלו לגרוף תמיכה אלקטורלית בעודן נמנעות (במקרים רבים) משיתוף פעולה הדוק ומתמשך עם שחקנים מוסדיים מסורתיים. ארגוני עובדים מהווים מחסום בפני האסטרטגיה הפופוליסטית, משום שהם פועלים כ"ארגונים מתווכים" בעלי כוח עצמאי הנפרד ממנגנוני המדינה ומגבילים את יכולתה של המפלגה לייצג את "רצון העם" (Weyland 2021);⁸ על כן במקרים רבים הימין הפופוליסטי נוקט כלפיהם אסטרטגיה של "co-opt or destroy" (Mosimann et al. 2019, 68).

ארגוני העובדים, מצידם, נמנעים גם הם לרוב משיתופי פעולה עם מפלגות ימין פופוליסטי ורואים בהן איום על מעמדם כשחקנים מוסדיים מרכזיים בעיצוב הכלכלה הפוליטית ועל תשתיות הדמוקרטיה הליברלית (כגון עצמאות בתי המשפט או הרשות המחוקקת). במקרים רבים נמנים ארגוני העובדים עם המתנגדים החריפים והבוטים ביותר לימין הפופוליסטי, הנתפס כסכנה לתשתית החברה הדמוקרטית ולפיכך מאיים על ארגוני העובדים ועל מקורות כוחם (Ewing 2022). כך, אף שמפלגות ימין פופוליסטי סוּטות במקרים רבים מהקונסנזוס הניאו-ליברלי, שאיפתן לשליטה מוחלטת שאינה מתווכת על ידי שחקנים חברתיים או אינטרסים מאורגנים (ולא אחת גם שאיפתם לשחוק מוסדות דמוקרטיים) עשויה להוביל למתחים עם ארגוני עובדים ולהתנגדות לפעולתם. אולם לאור השינויים שתיארתי לעיל, ובראשם היחלשותם המתמשכת של ארגוני עובדים ושל מפלגות השמאל-מרכז, יש מקרים שבהם ארגוני עובדים ומפלגות ימין פופוליסטי נסוגים מהתנגדותם ההדדית ופונים לשיתוף פעולה. אסטרטגיה פוליטית זו ננקטה בשנים האחרונות בכמה מדינות. בפולין, ארגון העובדים הגדול במדינה (Solidarność) משתף פעולה זה כעשור עם מפלגת הימין הפופוליסטי "חוק וצדק" (PiS) (Czarzasty); בארצות הברית התפתחו בריתות בין ארגוני עובדים ובין האגף הפופוליסטי של המפלגה הרפובליקנית (Lichtenstein 2019); ובאיטליה נוצרה ברית בין ארגון העובדים UGL למפלגת הימין הפופוליסטית הברלנית

8 יש לציין שבמקרים מסוימים, במיוחד במדינות אמריקה הלטינית, נוצרו קשרים בין מפלגות פופוליסטיות לארגוני עובדים (או ארגונים מייצגים אחרים), אולם בדרך כלל מדובר במפלגות שאינן משויכות לימין הפופוליסטי (Roberts 1995).

Lega (Meardi and Guardiancich 2022). המקרים הללו נבדלים ביניהם במבנה המוסדי, במידת ההסכמה הערכית והרעיונית בין השחקנים ובהיקף ההשפעה של השותפות ביניהם, אך למרות זאת מערכות היחסים הללו חולקות מכנה משותף חשוב: הן אינן מתיישבות עם מסורת ארוכת שנים של פוליטיקה מעמדית.

אם כן, אפשר לראות כי אף שמפלגות הימין הפופוליסטי נתפסות כאויב של האינטרסים המאורגנים המסורתיים, ובמיוחד של ארגוני העובדים, בהקשרים מסוימים נמצאת הדרך לכריתת בריתות ולשיתופי פעולה. אולם בניגוד להשפעותיה של השותפות בין ארגוני עובדים למפלגות שמאל-מרכז, שנחקרו לעומקן, השותפות הפוליטית החריגה הזאת מעלה סימני שאלה רבים שטרם קיבלו התייחסות במחקר – למשל לגבי הגורמים לשותפות, המנגנונים המאפשרים אותה או השפעותיה על ארגוני העובדים ועל הכלכלה הפוליטית כולה. המקרה הישראלי עשוי לתרום להבנת התפתחותה של שותפות ייחודית ולא קונבנציונלית זו, הן לאור המסורת של שיתוף פעולה בין ארגוני עובדים למפלגות שמאל-מרכז בישראל הן לאור התפתחותו של שיתוף פעולה בין מפלגת הליכוד (ומפלגות ימין פופוליסטי אחרות) לארגוני עובדים בשני העשורים האחרונים. המקרה הישראלי אמנם ייחודי – בראש ובראשונה בהינתן מקומו של ארגון העובדים בהקמת המדינה, אך גם בשל כיבוש שטחי הגדה המערבית ורצועת עזה ב-1967, השליטה הצבאית בהם מאז ותהליכי נסיגה בדמוקרטיה בישראל בשנים האחרונות – ועם זאת, ניתוחו יאיר את חשיבותם של ארגוני עובדים ושל פוליטיקה מעמדית להבנת השינויים בכלכלה הפוליטית בעשורים האחרונים.

מאפייניו הייחודיים של המקרה הישראלי

כמו במדינות מערביות רבות, גם בישראל התבסס חלק ניכר מכוחם של ארגוני העובדים על השותפות החזקה עם "מפלגות הפועלים" ועם המדינה שהייתה נתונה לשליטתן (גרינברג 1996; Shalev 1992). פורמלית פעלו בישראל כמה ארגוני עובדים שנבדלו זה מזה מבחינה פרופסיונלית (ואף אידיאולוגית);⁹ אבל ההסתדרות הכללית (להלן ההסתדרות) הייתה הארגון הדומיננטי שהחזיק במרבית הכוח בכלכלה הפוליטית ובלט בשיעור החברות הגבוה בשורותיו, בבעלותו על נכסים והון, בשותפות עם ארגוני מעסיקים ובקשריו עם מפלגות פוליטיות (Mandelkern and Rahat 2017). במסגרת היחסים הקרובים בין ההסתדרות למפלגות הפועלים ובראשן מפא"י (מפלגת פועלי ארץ ישראל) – לימים מפלגת העבודה –

9 בישראל פועלים ארגוני עובדים שנבדלים זה מזה פרופסיונלית (לדוגמה ההסתדרות הרפואית לעומת ארגוני המורים, שפעלו לצד ארגוני עובדים כלליים המייצגים עובדים ממקצועות שונים) אך גם בנטייתיהם הפוליטיות – למשל ארגון הסתדרות לאומית, המזוהה עם הימין הפוליטי, לעומת ארגון כוח לעובדים, שהזיהוי הפוליטי שלו מורכב והטרוגני יותר.

נעזרו המפלגות בארגוני העובדים לצורך גיוס תמיכה, ואילו ההסתדרות השתמשה במפלגות כדי להשפיע על מדיניות חברתית-כלכלית.¹⁰

יש חוקרים הרואים בקשרים בין מפלגת העבודה להסתדרות עדות לכך שההסתדרות שימשה כמעין מכשיר מדינתי שאפשר למדינה ולמוסדותיה להוציא לפועל מדיניות (ראו למשל לוי-פאור 2001, 260-267). גישה ממוקדת-מדינה זו מערערת על עצמאותה של ההסתדרות ממנגנוני המדינה ולפיכך על טענתה לייצוג (גם אם חלקי) של צורכי העובדים ושאיפותיהם, במיוחד בעשורים שלאחר 1948 (קרמפף 2015, 223-225). לעומת זאת, רבים אחרים טוענים שעל אף ייחודיות ההקשר הלאומי-התיישבותי שבו נוצרה ההסתדרות וריבוי הפונקציות שהחזיקה לאורך השנים (כדוגמת נכסים, הון ושירותים), היא מהווה ארגון עובדים הפועל במידה ניכרת (ומשתנה) של עצמאות ממנגנוני המדינה ומהאינטרסים של הממשלה (גרינברג 1993; Mundlak 2007). אני מקבל את הטענה כי ההסתדרות פעלה "כמכשיר להשגת המטרות הכלכליות של הציונות" (לוי-פאור 2001, 177), אך טוען כי פעולה זו נעשתה מתוך שיתוף פעולה קורפורטיסטי – עם מפלגת השלטון ועם המעסיקים הפרטיים (לדיון על עקרונות השותפות הקורפורטיסטית ראו Schmitter 1974) – ובמסגרתו זכתה ההסתדרות למידה מסוימת של אוטונומיה (גם אם חלקית בלבד), שהלכה והתרחבה כחלק מהתהליכים שעברה הכלכלה הפוליטית בישראל (קרמפף 2024).

בשנות החמישים והשישים, השותפות עם מפלגת השלטון סיפקה להסתדרות גישה בלתי אמצעית לתהליכי קבלת ההחלטות והשפעה נרחבת על מדיניות הממשלה. המפלגה עצמה זכתה גם היא בכוח רב, שבא לידי ביטוי בגיוס תמיכה אך גם בשליטה חלקית במוסדותיה של ההסתדרות ובפעולותיה (Grinberg 1991; Shalev 1992). כך לקחה ההסתדרות חלק בעיצוב מדיניות שכר ומדיניות מקרו-כלכלית – מרחיבה או מרסנת – תוך ייצוג אינטרסים של העובדים, אך גם אינטרסים מדינתיים רחבים יותר (Mundlak 2007). כפי שהראו מחקרים רבים בעבר, שותפות זו העלתה תרומות רבות לקידום מדיניות כלכלית מכלילה המצמצמת אי-שוויון, אבל היא גם תמכה בשימור (ואף בהרחבה) של אי-שוויון בין ליבתו של שוק העבודה ובין הפריפריה שלו. לב גרינברג (1996) מתאר יחסים אלו כפיצול של יחסי העבודה בישראל, שנועד לחזק את השליטה של הנהגת ההסתדרות בציבור העובדים ולצמצם את מידת השפעתם על עיצוב תנאי עבודתם, על המשק ועל המדיניות המקרו-כלכלית. אחרים מדגישים כי הפיצול הזה בא לידי ביטוי בהדרתן של

10 המדיניות שקידמה מפלגת העבודה אמנם הייתה רחוקה לעיתים ממדיניות סוציאל-דמוקרטית הרוגלת בצמצום אי-שוויון, הרחבת מנגנונים של חלוקה מחדש והעצמה של ארגוני עובדים עצמאיים (Grinberg 1991; Preminger 2018), אבל המבנה המוסדי שלה, הקשרים שקיימה עם ארגוני העובדים וכן בסיס התמיכה החברתי שלה (בעיקר בעשורים הראשונים לקיומה) מאפשרים לשייכה למחנה השמאל-מרכז הסוציאל-דמוקרטי (ראו לדוגמה אצל לוי-פאור 2001, 4, 247).

קבוצות עובדים שנתפסו כחיצוניות לקולקטיב הלאומי (כגון פלסטינים ומהגרי עבודה) אל מחוץ לשורות ההסתדרות וחסותה המגינה (Farsakh 2012; Bondy 2018).

חוקרים מסוימים מצביעים על כך שלמרות חוזקה של השותפות, הגורמים להיחלשותה התפתחו בה עוד בשלביה המוקדמים, תוך עימותים הולכים ומחריפים בין שתי גישות פוליטיות שהתקיימו זו לצד זו.¹¹ העימותים בין השותפים החלו כבר בשנותיה הראשונות של המדינה ונמשכו אל תוך שנות השבעים והשמונים (גרינברג 1993; Shalev and Grinberg 1989), והם מעידים על ניסיונות מתמשכים של המפלגה להחליש את ההסתדרות ולפגוע בעצמאותה. אף על פי כן, מבחינה פורמלית, עד תחילת שנות התשעים הייתה השותפות ביניהן יציבה יחסית והן פעלו במשותף לקידום מדיניות חברתית-כלכלית שמחויבת לפרויקט האתנו-לאומי הציוני (Shalev 1992; Preminger 2018). אחד ההיבטים המרכזיים של שימור השותפות הזאת היה מעמדה של מפלגת העבודה בהסתדרות הכללית ומוסדותיה (שהתבטא בבחירות המפלגתיות להנהגת ההסתדרות). השליטה הזאת של המפלגה העניקה להסתדרות, בתורה, כוח מוסדי ופוליטי שבא לידי ביטוי בגישה למוקדי קבלת ההחלטות במפלגה ובהבטחת ייצוג להסתדרות במנגנון המפלגתי (גרינברג 1996; Shalev 1992).

כך, במסגרת השותפות הזאת, זכה ארגון העובדים הגדול והמרכזי במדינה לכוח אדיר שנתמך בארבע רגליים: ניהול שירותי הבריאות הציבוריים, שנמסר לידי ובדומה למצב הקיים עד היום בשוודיה ובדנמרק העניק לו משאב ציבורי המסייע לו לגייס חברים; כוח כלכלי שנבע מן הבעלות שניתנה לו על קרנות הפנסיה המרכזיות (שזכו לתמיכה כלכלית של המדינה); בסיס חוקי להסדרת שוק העבודה באמצעות הסכמים קיבוציים שזכו לעדיפות על פני האלטרנטיבה החוקית או האינדיבידואלית; ושיתוף בתהליכי קבלת החלטות חברתיות-כלכליות לאורך השנים (Mundlak 2007; וראו גם קרמפף 2015, 90-91). ארבעת ההסדרים האלה עיצבו את מבנה יחסי העבודה בשוק כולו אך תמכו גם במבנה השליטה של ההסתדרות, ששמר על מידה ניכרת של ריכוזיות (Grinberg 1991). המפלגה מצידה זכתה לתמיכה משמעותית בקרב העובדים, וזו תרמה לכוחה במערכת הפוליטית ולשליטתה במנגנון המדינתי בשלושת העשורים הראשונים למדינה.¹² כפי שמראים מחקרים מהשנים האחרונות, השילוב בין מקורות הכוח הפוליטי והמוסדי ובין מקור הכוח הארגוני של ההסתדרות תרם לשימורו של אי-שוויון נמוך יחסית בהכנסות ולהרחבת חלקם של העובדים בהכנסה הלאומית (קריסטל 2014).¹³ אף על פי כן, הדרתם של מיעוטים אתנו-לאומיים,

11 ראו למשל גרינברג 1993; כפכפי 1998; Shalev 1992.

12 מאמר זה מציע ניתוח פוליטי מוסדי, אך חשוב לציין שחלקים שונים ממעמד העובדים, בעיקר בשכבה של מעוטי ההכנסה, חדלו בהדרגה לתמוך במפלגת העבודה עוד בשנות השישים והשבעים ותחת זאת החלו לתמוך בליכוד (או בגח"ל לפנייה); ראו למשל יציב 1979.

13 יש לציין שלצד הניתוח ההיסטורי, המצביע על כך שבעשורים הראשונים לקיומה אופיינה ישראל במידה נמוכה של אי-שוויון בהשוואה למצבה כיום, ניתוח השוואתי מצביע על שיעור גבוה של אי-שוויון בישראל לאורך כל שנות קיומה בהשוואה למדינות אחרות. ראו למשל בן-דוד ובלייך 2013; דהן 2020.

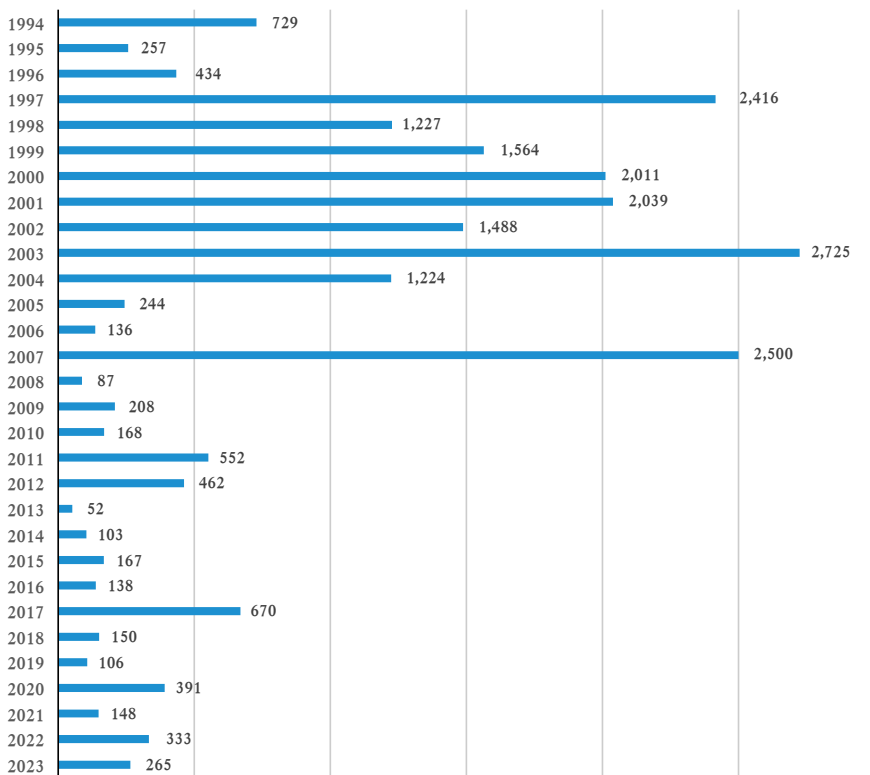
ומבנה השליטה הריכוזי בהסתדרות, צמצמו את השפעתם של החברים בה על מדיניותה (גרינברג 1996) ותרמו רבות לאי־השוויון בשכר, למשל על רקע אתנו־לאומי (Bondy 2018), ולירידה במעמדה של ההסתדרות משנות השבעים ואילך (Grinberg 1991).

ברומה למדינות מערביות רבות, גם בישראל החלה להיחלש בשנות השבעים השותפות בין ארגוני העובדים למפלגות הפוליטיות, ועימה נחלשה גם התמיכה המדינתית בעבודה המאורגנת. מתחים בין השחקנים הופיעו כבר בשנות הארבעים והחמישים, אבל בשנות השבעים החלו להיראות בקיעים בשותפות בין מפלגת העבודה להסתדרות, ונפגע כוחה של ההסתדרות בעיצוב המדיניות הכלכלית ותנאי העבודה וגם כוחה כמעסיק.¹⁴ הבקיעים העמיקו ב־1994, כאשר לראשונה התרחש עימות גלוי וחריף ביניהן לגבי התמיכה המפלגתית במועמד לראשות ההסתדרות. מנהיג ההסתדרות המכהן, חיים הברפלד, נהנה מלגיטימציה של חלק מהמפלגה ושל הנהגתה, אך היו במפלגה גם מי שפעלו נמרצות להחלפתו. אלה, שזוהו לא אחת עם האגפים הליברליים (או "הצעירים") של המפלגה, תמכו בפוליטיקאי צעיר בשם חיים רמון (שעמד בראשות סיעת "חיים חדשים") ואף אפשרו את ניצחונו על נציגי המפלגה הרשמיים, ולמעשה על הממסד הוותיק של ארגון העובדים. המאבק על ראשות ההסתדרות יצר קרע בין המפלגה להסתדרות שהלך והעמיק בשנות התשעים ובתחילת שנות האלפיים, ונראה היה ששני הצדדים מתנערים מן הקשרים ההיסטוריים ביניהם.

התוצאה הייתה שחיקה עמוקה נוספת של התמיכה בארגוני העובדים, שהביאה להתרסקותם ובייחוד להתרסקות כוחה של ההסתדרות הכללית. בשנים 1994–1995 נלקח מידיה של ההסתדרות ניהול מערכות הביטחון הסוציאלי (ביטוח הבריאות והביטוח הפנסיוני) (Mundlak 2007); עד שנת 2000 היא איבדה יותר ממחצית חבריה, ועימם גם חלק ניכר משליטתה הריכוזית באיגודים המקצועיים ובוועדי העובדים (כהן ואחרים 2004); ובאותן שנים נשחק מעמד ההסדרה הקיבוצית של יחסי העבודה בישראל, יחסי העבודה הריכוזיים בוזרו במידה ניכרת, וחלה עלייה משמעותית באי־השוויון בהכנסות וירידה בחלקם של העובדים בעוגת ההכנסות הלאומית (מונדלך 2004; קריסטל 2014; Kristal and Cohen 2007).

לאחר "המהפך הפוליטי" בהנהגת ההסתדרות ב־1994 המשיכו מפלגת העבודה וההסתדרות להתרחק זו מזו והקשרים ביניהן הלכו ונפרמו, אף שבראש ההסתדרות עמדו דמויות המזוהות עם המפלגה – חיים רמון ואחריו עמיר פרץ. ב־1999, בעודו עומד בראש ההסתדרות, עזב פרץ את מפלגת העבודה – שבאופן מסורתי היה חבר בה וזכה למקום בכנסת מטעמה – לטובת הקמתה של מפלגת עם אחד, ומטעמה התמודד לכנסת. מפלגה זו לא היוותה כוח פוליטי משמעותי והשפעתה על מדיניות הממשלה הייתה מצומצמת מאוד; ובהתאם, בהיעדר כוח פוליטי של ממש, נזקקה ההסתדרות לשימוש תכוף בכלי השביתה (תרשים 1) כשביקשה להתנגד למדיניות הממשלה ולניסיונותיה להחליש

את כוחה.¹⁵ אולם עם ירידת כוחה הארגוני של ההסתדרות, מאבקיה ושבתותיה הסתיימו לא אחת בהפסד, בדמותן של רפורמות כלכליות ליברליות ובהן צמצום השכר במגזר הציבורי והפרטת קרנות הביטוח הפנסיוני (שניהם ב-2003), הטמעתם של הסדרים לא שוויוניים בהסכמים קיבוציים ואף ביטולם של הסכמים קיימים.¹⁶ תוצאות אלו הובילו את הנהגת ההסתדרות (וגם נציגים של ועדי עובדים, שעצמאותם הלכה והתרחבה בהדרגה) לשקול מחדש את האסטרטגיה הקונפליקטואלית הזאת ולחפש בריתות פוליטיות ומוסדיות חדשות. למעשה, חולשתה של ההסתדרות באותן שנים הביאה אותה לבחון מחדש את מקורות הכוח שלה ולבנות שותפות עם האליטה הפוליטית והאליטה הכלכלית.

תרשים 1. היקף השביתות בישראל, 1994–2023: מספר ימי העבודה שאבדו למשק עקב שביתות (באלפים). עיבוד מתוך נתוני היחידה ליחסי עבודה במשרד העבודה

15 וולטר קורפי ומיכאל שלו (Korpi and Shalev 1979) טוענים כי קיים יחס הפוך בין היקף גישתם של ארגוני עובדים לתהליכי קבלת החלטות (כביטוי לכוחם הפוליטי והמוסדי) ובין נטייתם לשבות (כביטוי לכוחם הארגוני). הנתונים בישראל מאששים את הטענה הזאת.

16 הממונה הראשי על יחסי עבודה 1997; 2003; 2004; רכבי 2020.

חידוש הפוליטיקה המעמדית בישראל – תקופה ראשונה (2006-2012)

בשנות התשעים ובתחילת שנות האלפיים נראה היה שעל אף היקף השביתות הגדול, יכולת ההשפעה של ארגוני העובדים נמצאת במגמת ירידה מתמשכת; אולם כמו בארגוני עובדים במדינות מערביות רבות, גם בארגונים בישראל חלה תחייה והתחדשות. המחקר שעסק בהתחדשותה של העבודה המאורגנת בישראל התמקד בפעולותיהם של ארגוני העובדים בזירת שוק העבודה (ראו למשל Mundlak 2020) והצביע על התנערותה של ההסתדרות מאופייה האתנו-לאומי והממלכתי (Preminger 2018); ואולם בחינה היסטורית חושפת את השורשים הפוליטיים של פעולות אלו ושל השפעתן, הנטועים בחידוש היחסים בין ההסתדרות למפלגות. במסגרת זו התפתחו בהסתדרות שני ערוצי פעילות מקבילים – ברמת השטח וברמת ההנהגה של הארגון.

הפעילות ברמת השטח הובלה על ידי ועדי עובדים (שאוגדו תחת ההסתדרות), בעיקר במגזר הציבורי, ושיקפה את צמצום השליטה הריכוזית בהסתדרות ואת הביזור ביחסי העבודה. היא כללה הצטרפות הדרגתית של הוועדים למפלגות פוליטיות (בדרך כלל מפלגות קואליציה) כדי לחזק את כוחם. ועדי העובדים במגזר הציבורי ראו במהלך זה דרך לחיזוק כוחם מול הממשלה, תחליף להפעלת כוח ארגוני לשם שיפור תנאי העבודה והגנה מפני ניסיונות חוזרים מצד משרד האוצר לשחוק את תנאי העבודה.¹⁷ ועדי עובדים פקדו את חבריהם למפלגות שהרכיבו את הממשלה (בעיקר לליכוד, אך בין 2005 ל-2008 פעלו ועדי עובדים גדולים גם בשורות מפלגת קדימה).¹⁸ אסטרטגיה זו סחפה ועדי עובדים גדולים במשק כדוגמת ארגון עובדי התעשייה האווירית וועדי העובדים בנמלי הים, ברשות שדות התעופה, בתחבורה הציבורית, בקק"ל ובחברת מקורות. כפי שתואר לעיל, תופעה זו כשלעצמה אינה חדשה; ועדי עובדים רבים התאפיינו בעבר בפעילות מפלגתית, בעיקר בשורותיה של מפלגת העבודה, ושימרו את היחסים ההיסטוריים בין ההסתדרות לבין המפלגה (Grinberg 1991).¹⁹ אך האסטרטגיה שלהם הייתה מבוססת על מדיניות ריכוזית ועל חיבור רעיוני ומוסדי למפלגה. לעומת זאת, הפעילות המפלגתית של ועדי העובדים בתחילת המאה העשרים ואחת הייתה מבוזרת הרבה יותר, נעדרה קשר למסורת מפלגתית-פוליטית, והתבססה בעיקר על הרצון להתחבר למוקדי כוח בשלטון.²⁰

במקביל לפעולתם העצמאית והמבוזרת של ועדי עובדים גדולים, ברמת הנהגת הארגון השקיעה ההסתדרות בעשור הראשון של שנות האלפיים משאבים רבים בחידוש הברית עם

17 ריאיון מס' 1.

18 ריאיון מס' 11.

19 ריאיון מס' 3.

20 ריאיון מס' 11.

מפלגת העבודה.²¹ הברית המחודשת החלה לקרום עור וגידים ב-2005: עם האיחוד בין מפלגת העבודה למפלגת עם אחד ההסתדרותית החלה ההסתדרות בהתפקדות אדירת ממדים לשורות מפלגת העבודה. זו התבססה רובה ככולה על פעילות מנגנון ההסתדרות, הובילה לחידוש כוחה של ההסתדרות בשורות מפלגת העבודה, ולאחר חודשים אחדים גם לניצחוננו של יו"ר ההסתדרות עמיר פרץ בבחירות לראשות המפלגה.²² בתהליך זה חזרה ההסתדרות להיות הכוח המאורגן הגדול ביותר במפלגת העבודה, מעמד שאפשר לה להשפיע מאוד על הרכב ועידת המפלגה (המוסד העליון של המפלגה) ורשימתה לכנסת; שניהם אוישו על ידי חברי ההסתדרות רבים.²³ בהתאם, בשנת 2006, במערכת הבחירות לכנסת ה-17, הובילה מפלגת העבודה מצע חברתי-כלכלי שמאלי שדרש שינויים משמעותיים במדיניות הכלכלית של ישראל (ובראשם הרחבת המדיניות החברתית-כלכלית) ומצע מדיני התומך בפתרון שתי המדינות.²⁴

כך, במעין השתלטות מאורגנת של ההסתדרות על מפלגת העבודה, פעלה הנהגת ארגון העובדים לחזור אל מוקד קבלת ההחלטות ולהשפיע על המדיניות הכלכלית-פוליטית. אולם אף שאסטרטגיה זו גילמה הבטחה לקואליציה אלטרנטיבית שתקדם את האינטרסים של מעמד העובדים, לאחר הבחירות לכנסת החלה מפלגת העבודה להתנתק ממקורות הכוח האלה. בחיבור הקואליציוני למפלגת קדימה – מפלגת מרכז שביכרה את סיום השליטה הצבאית בשטחים על פני הכללת האינטרסים של מעמד העובדים – קיבלה מפלגת העבודה עמדה בכירה בממשלה, אך נבלמה יכולתה לקדם מדיניות חברתית-כלכלית מרחיבה. למעשה, על אף הפוטנציאל שהיה גלום בשיתוף הפעולה עם מפלגת המרכז הגדולה, בפועל הביא הדבר לשימורה של קואליציה "בורגנית" שניסתה לסיים את השליטה הישראלית בשטחים אולם נמנעה מהתמודדות עם הפערים הכלכליים בחברה.²⁵

בחירה פוליטית זו של המפלגה שחקה את התמיכה של ההסתדרות ביו"ר המפלגה ובממשלה. לצד כישלון הממשלה במלחמת לבנון השנייה (שבה כיהן יו"ר מפלגת העבודה עמיר פרץ כשר הביטחון), נסיגתה של מפלגת העבודה מהמחויבות לאינטרסים של העובדים (ושל ההסתדרות) הובילה למפלתו של פרץ בבחירות לראשות המפלגה ב-2007, שבהן נרתמה הנהגת ההסתדרות בראשות עופר עיני לתמוך באהוד ברק.²⁶ ברק אמנם לא נבחר לעמוד בראשות המפלגה על רקע חברתי-כלכלי ברור, אך בשל כוחה של ההסתדרות במפלגה הפכה בחירתו לחלק ממהלך לחידוד עמדתה הכלכלית של המפלגה: בהשפעתה של

21 ריאיון מס' 12.

22 ראינות מס' 4, 9 ו-12.

23 כך לפי רשימת מפלגת העבודה לבחירות לכנסת ה-17 וכן ריאיון מס' 9.

24 ראינות מס' 9 ו-12. בעניין זה ראוי לבחון גם את הרכב רשימת המפלגה לבחירות, שכלל נציגי עובדים רבים, וכן את מצע המפלגה (שחלקו אף בא לידי ביטוי בהסכם הקואליציוני שעליו חתמה מפלגת העבודה עם מפלגת קדימה בעת כניסתה לממשלה).

25 לדיון תיאורטי באופייה של "הקואליציה הבורגנית" ראו Amable 2021.

26 ראינות מס' 10 ו-12.

ההסתדרות, פעלו נציגי המפלגה בכנסת ובממשלה להרחיב את מסגרת ההוצאה הממשלתית ולתמוך במדיניות רווחה מכלילה. ואולם במסגרת השותפות עם קדימה, המהלכים האלה נכשלו. שיתוף הפעולה בין שתי המפלגות התפרק, ואף כי נראה שהגורם המרכזי לכך היה כתבי האישום נגד ראש הממשלה אולמרט, תרמה לכך במידה רבה גם התנגדותו של שר האוצר ממפלגת קדימה רוני בראון לדרישות הכלכליות שהעלתה מפלגת העבודה בדיוני התקציב של 2008, וכן לאחר התפטרותו של אולמרט והמשא ומתן להקמת קואליציה (עוזרי-רויטברג 2020, 152-154; וראו גם לביא 2012). כאשר מפלגת העבודה דרשה להרחיב את הגירעון כתנאי לתמיכתה בממשלת קדימה אמרה יו"ר קדימה ציפי לבני, "אי אפשר שהמדיניות הכלכלית תהיה לא אחראית וקשורה לצורך בהקמת קואליציה" (הארץ 2008; וראו גם Bondy and Maggor 2024).

חוסר היציבות שזימן המשבר הכלכלי העולמי ב-2008-2009 נחווה בזמנו כאיום משמעותי על כלכלת ישראל, והתנגדותה של מפלגת קדימה למדיניות כלכלית מרחיבה יצרה אז עבור מפלגת העבודה הזדמנות לברית פוליטית חלופית שתאפשר יציבות פוליטית ותקנה לגיטימציה למדיניות אחרת להתמודדות עם המשבר. זו הייתה הזדמנות חוזרת למפלגת העבודה ולהסתדרות – שהייתה הגורם הדומיננטי בתוכה – לזכות בהשפעה חברתית-כלכלית משמעותית, אבל כדי להשיג זאת הן נדרשו להקים קואליציה עם הליכוד. חלק מבכירי המפלגה אמנם התנגדו לכך (עוזרי-רויטברג 2020; Bondy and Maggor 2024), אך למרות התנגדותם יצרה הברית בין יו"ר המפלגה ברק ליו"ר ההסתדרות עיני תמיכה רחבה דיה שאפשרה למפלגת העבודה להצטרף לקואליציה ולהוות גורם מרכזי בממשלת נתניהו ב-2009, במה שהוגדר כ"ניצחון הפוליטי הראשון של עיני" (זילברמן 2009).²⁷ כוחה של ההסתדרות, שכאמור הייתה הגורם המאורגן החזק במוסדות המפלגה באותה תקופה, סייע להביס את המתנגדים למהלך בתוך המפלגה והפך את תהליך הקמת הממשלה ל"משא ומתן בין הליכוד לבין ההסתדרות".²⁸ ההסתדרות העניקה תמיכה לממשלה בראשות הליכוד, ועל אף הדימוי של נתניהו כאויב של מפלגת העבודה ושל העבודה המאורגנת, שיתוף הפעולה עימן העניק לו את הלגיטימציה הנחוצה שהבטיחה את יציבות הקואליציה החדשה שהוביל. בתמורה זכתה ההסתדרות במקום ליד שולחן קבלת החלטות ועיצוב המדיניות וחדשה את משאבי הכוח הארגוניים המסורתיים. אמנם היקף השפעתה היה רחוק מזה שהיה לה בעידן הקורפורטיסטי, תחת שלטונה של העבודה, אולם מתוצריה אפשר ללמוד לא מעט על כוחה של ההסתדרות ועל יחסי העבודה בעידן הניאו-ליברלי.

27 דברים אלו מקבלים אישוש בריאיון מס' 10 עם מי שהיה פעיל מרכזי מטעם ההסתדרות במשא ומתן הקואליציוני להקמת הממשלה.

28 ריאיון מס' 10. תיאור דומה עלה בראיונות נוספים עם גורמים שהיו מעורבים במשא ומתן הקואליציוני בין הליכוד לעבודה בשנת 2009 (למשל ראיונות מס' 7, 8 ו-13).

כתנאי להקמת הקואליציה הסכימו השותפים הקואליציוניים לבסס מחדש שותפות "מעין-קורפורטיסטית", תלת-מגזרית, בעיצוב הכלכלה: ההסכם הקואליציוני בין הליכוד לעבודה קבע כי "יוקם] פורום 'שולחן עגול' בהשתתפות הממשלה, נציגי המעסיקים וההסתדרות הכללית [...] שאליו] הממשלה תביא נושאים ושינויים מהותיים בנושאי חברה וכלכלה לדיון [...] בטרם תקבל הממשלה החלטות".²⁹ פורום כזה, שבמבנהו ובסמכויותו הוא מייצג שיתוף פעולה הדוק בין ארגוני העובדים, המעסיקים והמדינה, לא התקיים בישראל מאז אמצע שנות השמונים, והקמתו ביטאה את חידושו של תיאום בין-מגזרי. אולם מול ההישג התקדימי הזה יש לציין כי אף שבגרסתו ההיסטורית הוא ביטא את מרכזיות מעמדה של ההסתדרות בכל קואליציה פוליטית, הקמתו ב-2009 ביטאה ניצול הזדמנות פוליטית שנעדרה תמיכה יציבה הן מצד מפלגת העבודה הן מצד יתר השותפים לממשלה.

ואולם למרות הבסיס הרעוע של הפורום, כבר בדיונים על תקציב המדינה לשנים 2009-2010 ניכרה השפעתו כאשר ההסתדרות הסכימה לקיצוץ חלק מתשלום דמי ההבראה השנתיים משכר העובדים במגזר הציבורי בתמורה לשינויי מדיניות נרחבים – הגדלת קצבאות ילדים, זקנה ואבטלה; עידוד הקמתן של התארגנויות עובדים חדשות; הגברת אכיפה הנוגעת לזכויות עובדים ששכרם נמוך; הרחבת הזכויות לדמי מחלה; הגברת הפיקוח על קבלני כוח אדם ושירותים; שיפור שוויון ההזדמנויות בעבודה, ועוד.³⁰ הסכמות אלו לא גררו שינוי ניכר במדיניות הפיסקלית של הממשלה, אבל הן שיקפו סטייה של ממש ממדיניות קודמת; המקום שהוענק להסתדרות ולארגוני המעסיקים בתהליכי קבלת ההחלטות שיקף גם הוא שינוי משמעותי, כפי שהעידו בראיונות בכירי משרד האוצר וכן בכירים בהסתדרות ובארגוני המעסיקים.³¹ במשרד האוצר זעמו על הסטייה מהכללים הפיסקליים ובעיקר על המעמד שההסתדרות זכתה לו ועל הכללים החדשים בעיצוב המדיניות החברתית-כלכלית, והמונה על התקציבים במשרד, רם בלינקוב, התפטר במחאה.³²

מיסוד שיתוף הפעולה בין ההסתדרות למפלגת העבודה והשותפות עם ממשלה בראשות הליכוד מבטאים חידוש של יחסי חליפין הדוקים, שאף כי היו רחוקים מיחסי החליפין הקורפורטיסטיים המסורתיים בין עובדים, מעסיקים וממשלה שאפיינו מדינות מערביות רבות בשנות החמישים, השישים והשבעים הם ביטאו שינוי משמעותי בכלכלה הפוליטית בישראל. במסגרת יחסים אלו, העובדים "החזקים" – המאוגדים, העובדים

29 סעיף 16 להסכם הקואליציוני לכינון הממשלה ה-32 למדינת ישראל שנחתם בין סיעת הליכוד לסיעת העבודה, 30.3.2009.

30 מרבית ההישגים הללו עוגנו בהסכם הקואליציוני בין המפלגות; ראו סעיפים 19-40 בהסכם הקואליציוני לעיל בין הליכוד לעבודה.

31 ראיונות מס' 15, 16 ו-17. יש לציין כי הגידול בתקציב המדינה לשנים 2009-2010 פרץ את מסגרת "כלל הוצאה" – המגביל את היקף הגידול בתקציב משנה לשנה ל-1.35% נוספים בכל אחת מהשנים (משרד האוצר, 2009, עמ' 43).

32 ראיונות מס' 10, 14, 15.

במגזר הציבורי – רתמו את כוחם עבור העובדים "החלשים", אלה שאינם מאוגדים ועובדים במגזר הפרטי, כדי לקדם שינויים מבניים בשוק העבודה ושינויים כלכליים בהוצאות הממשלה. מלבד הפניית תקציבים לסוגיות חברתיות-כלכליות, מעמדה של ההסתדרות בקואליציה הקל עליה לקדם שינויים נוספים כדוגמת העלאת שכר המינימום בכ-12 אחוזים בין 2010 ל-2012 ושיפור השכר בענפים המאופיינים בשכר נמוך (כמו ענף רשתות השיווק, ענף הניקיון וענף השמירה), דרך הסכמים קיבוציים רחבים וחקיקה להגברת האכיפה של דיני עבודה. לבסוף, התמיכה המדינתית בהתארגנויות עובדים חדשות נתנה רוח גבית לתנופת התאגדויות שסחפה את שוק העבודה והובילה, לראשונה מאז תחילת שנות השמונים, לעלייה בשיעור החברות בארגוני עובדים (Bondy 2022; Bondy and Maggor 2024).

לצד הישגים אלו, לאור תמיכתה בממשלה נאלצה ההסתדרות באותן שנים להסכים למהלכים שנראה כי הם פוגעים משמעותית ביסודות תנועת העבודה הציונית: הפרטת נמלי הים ומשק החשמל, הרפורמה במינהל מקרקעי ישראל (שנתפסה כהפרטה הדרגתית של קרקעות המדינה), וכן המשך מגמות ההפרטה בתחומי החינוך והבריאות.³³ סוגיות שהגדירו את אופייה של מפלגת העבודה, ובמיוחד החתירה להסכם מדיני עם הפלסטינים, נדחקו מסדר היום של הממשלה. על אף "נאום בר-אילן" שנשא נתניהו בראשית כהונת הממשלה ולמרות המשא ומתן הישיר שהתנהל בין הצדדים בשנת 2010, סדר היום המדיני נדחק הצידה לטובת קיפאון במשא ומתן וגיבושה של דוקטרינת "ניהול הסכסוך" (ראו גם רוז 2024, 85-90). כך, בעוד ההסתדרות נהנתה מסדרת הישגים בעיצוב מדיניות חברתית-כלכלית, במפלגת העבודה התקשו להשלים עם הנסיגה משיח הזכויות הליברלי שקידמה המפלגה מאז אמצע שנות התשעים ועם צמצום סדר היום המדיני. על הרקע הזה התגברו האתגרים לשימור הברית בין המפלגה להסתדרות. שיתוף הפעולה עם מהלכים אלו, שנתפס כדבר שנכפה על המפלגה על ידי ההסתדרות, ליבה את התסיסה והמתח בתוך המפלגה והביאה לפיצול שהלך והעמיק, ובראשית 2011 עזב חלק מהנהגתה והקים סיעה נפרדת (מפלגת העצמאות בראשות אהוד ברק). הקואליציה הפרלמנטרית התפרקה, ועימה אבד מעמדה של ההסתדרות בתוכה.

על אף היחלשות מעמדה במפלגת העבודה שלאחר הפיצול, לא ויתרה ההסתדרות על ניסיון להשיג הישגים כלכליים לציבור העובדים באמצעות קשריה עם המפלגה, וב-2011 הייתה הגוף המאורגן המרכזי שתמך בשלי יחימוביץ' והביאה לניצחונה בבחירות לראשות המפלגה. אולם יחימוביץ' פעלה לבנייתם של מקורות כוח נוספים ועצמאיים בתוך המפלגה באמצעות מפקד גדול שצמצם את תלותה במוקדי הכוח המסורתיים, ולכן ב-2013, כאשר פעל יו"ר ההסתדרות עיני למען צירופה של מפלגת העבודה לממשלת הליכוד, לא הייתה

עמדתו מרכזית ומשפיעה כבעבר; המפלגה אמנם קיבלה הצעות נכבדות (למשל ההצעה למנות את יחימוביץ' לתפקיד שרת האוצר), אך ניסיונותיו של עיני הסתיימו בכישלון (מעריב 2013). היחסים האלה, שבמסגרתם ההסתדרות מבקשת לקדם את שותפותה של מפלגת העבודה בממשלות ימין בהובלת הליכוד ונרחית, נמשכו גם בעת כהונתו של יצחק הרצוג כראש המפלגה, לאחר שקיבל גם הוא את תמיכת ההסתדרות וניצח את קודמתו בבחירות המפלגתיות (זרחיה 2016). בשני המקרים הללו נתקלו ניסיונותיה של ההסתדרות בהתנגדות חריפה מתוך המפלגה, במה שהדגיש את היחלשות ההסתדרות במפלגת העבודה ונראה כנתק מחודש בין האינטרסים של המפלגה ובין אלה של ההסתדרות. ביטוי נוסף להיחלשות ההסתדרות במפלגה היה חידוש האסטרטגיה שהביאה לניתוק של הקשרים ביניהן בשנות התשעים – פעולתם של בכירי המפלגה להחלפת יו"ר ההסתדרות (ב-2012 כאשר חבר הכנסת איתן כבל התמודד על התפקיד מול עיני, וב-2017 כאשר התמודדה יחימוביץ' מול אבי ניסנקורן).

ההידרדרות ההדרגתית של מעמד ההסתדרות במפלגת העבודה משנת 2011 ואילך היא ביטוי נוסף להבדל בין ההזדמנות הפוליטית שנקרתה בפניה בשנים 2009-2011 ובין החליפין הפוליטיים שנהגו בשנות החמישים והשישים. בניגוד לתקופה הזו, שבה יחסי החליפין בין ההסתדרות למדינה התבססו על מבנה חברתי יציב שבמרכזו מפלגה גדולה המחויבת לעבודה המאורגנת, בשנות האלפיים לא היו בנמצא מוסדות תומכים שכאלה. לרשות ההסתדרות לא עמדה התמיכה הבלתי מסויגת של המפלגה הגדולה בכנסת, אלא תמיכתה של שותפה זוטרה בקואליציה והטרונגנית בהרכבה; זו אמנם העניקה להסתדרות כוח פוליטי, אולם לא הציעה יציבות או בסיס רעיוני ומטריאלי משותף. על כן פירוקה של הברית הזאת וקטיעת החליפין הפוליטיים שהניבה אינן התפתחויות מפתיעות, ולאור תרומותם לכוחה של ההסתדרות ולהשפעתה (ועל אף קטיעתם בעודם באיבם), הוא הפך בהדרגה לאסטרטגיה מובילה בארגז הכלים של ההסתדרות. במצב זה, כאשר השותפות בין ההסתדרות למפלגת העבודה הלכה ונשחקה, החלה ההסתדרות לרכוש בעלי ברית חדשים בזירה הפוליטית.

חידוש הפוליטיקה המעמדית בישראל: תקופה שנייה (2013-2024)

מול שחיקת השותפות בין מפלגת העבודה להסתדרות, בליכוד – מפלגה בעלת שורשים פופוליסטיים עמוקים, אשר באופן מסורתי חתרה להחלשת העבודה המאורגנת ולליברליזציה של שוק העבודה (שפירא 1989; פילק 2006) – דווקא העמיקו את שיתוף הפעולה עם גורמים בהסתדרות ואת הכללתם בתהליכי עיצוב מדיניות. גורם מרכזי לשינוי במדיניות הליכוד כלפי ההסתדרות היה התעצמות כוחם של ועדי העובדים בשורות המפלגה. מאז תחילת שנות האלפיים, במפקד שהובילו ראשי ועדי עובדים (בעיקר במגזר הציבורי), הצטרפו לליכוד עשרות אלפי חברי הסתדרות במטרה מוצהרת להשפיע על הרכב רשימת

המפלגה דרך מנגנוניה הדמוקרטיים ומתוך כך להשפיע גם על מדיניותה כלפי העבודה המאורגנת.³⁴ יו"ר ועד עובדים גדול טען בריאיון כי לוועדי עובדים "יש [...] היום 50-60 אלף חברים בליכוד" (מתוך כ-130 אלף חברים), ובהתייחסות להשפעת ועדי העובדים אמר, "אני מקבל כל חבר כנסת שמוכן לעזור לנו. [...] מי שפועל נגדנו אנחנו נעשה הכול כדי להוציא אותו מהרשימה".³⁵ טענות דומות חזרו בראיונות עם ראשי ועדים נוספים במגזר הציבורי, ואפשר למצוא ביטויים שלהן (וראיות תומכות) גם בתקשורת (עמית 2019; כ"ץ 2023). שינוי האסטרטגיה הפופוליסטית של הליכוד בא לידי ביטוי בהכלה הולכת וגוברת של אינטרסים מעמדיים (של מעמד העובדים), בקידום האינטרסים של ציבור העובדים הנאמן למפלגה, ובשיתוף פעולה עם נציגיו ברמה הארגונית – ויותר מכך, ברמה המקומית – מול ועדי העובדים.³⁶

התבססותה של ההסתדרות בליכוד החליפה בהדרגה את הברית שלה עם מפלגת העבודה שהלכה ואיבדה מכוחה, והקנתה להסתדרות את האפשרות להמשיך ולהשפיע על תהליכי קבלת החלטות ועיצוב מדיניות. כמו ב-2009, גם בפעם הזאת אפשרה השותפות הפוליטית את כינונם של יחסי חליפין במסגרת "שולחן עגול", אולם בהיעדר בסיס כוח פוליטי נפרד ועצמאי שבו ההסתדרות מהווה את הכוח הפוליטי המרכזי (כמו במקרה של מפלגת העבודה בשנים 2009-2011), על מנת ששיתוף פעולה זה יניב לעובדים הישגים משמעותיים נדרשה ההסתדרות לא אחת לאיים כי תשתמש בכוחה הארגוני ותכריז על שביתה. על בסיס השילוב הזה שבין שותפות פוליטית לחידוש האיום בשביתה קיבלה הממשלה כמה מדרישותיה העיקריות של ההסתדרות: העלאה של 25% בשכר המינימום (ב-2014); צמצום העסקה קבלנית במגזר הציבורי וקליטתם של אלפי עובדי קבלן להעסקה ישירה (ב-2015); הקמה מחדש של פורום השולחן העגול כדי לחדש את החליפין הפוליטיים הרשמיים בין הממשלה להסתדרות ולארגוני המעסיקים (ב-2016); קיצור שבוע העבודה במגזר הפרטי והגדלת קצבאות הנכות (ב-2017); וכן שיפור משמעותי בתקנות הבטיחות בעבודה (ב-2018).

השותפות עם הליכוד הלכה והתחזקה בעשור השני של שנות האלפיים, כאשר לצד פעילות ועדי העובדים החלה הנהגת ההסתדרות לבנות בסיס כוח עצמאי בתוך המפלגה (צבי כהן 2021). בישיבת הנהגת ההסתדרות שהתקיימה ב-2019, לאחר שארנון בר-דוד נבחר לעמוד בראשותה, הוקדש זמן רב לדיון באסטרטגיה הפוליטית של הארגון, ויו"ר ההסתדרות החדש אמר "שימו את כל הביצים שלכם בליכוד [...] זה בעל ברית חשוב

34 ראיונות מס' 1, 2, 6 ו-7. דוגמה לגישתם של ועדי העובדים כלפי הפוליטיקה המפלגתית מתבטאת בנוכחותם של נציגי עובדים מוכרים ברשימת הליכוד לכנסת (למשל חיים כ"ץ, שהיה מזכיר ועד עובדי התעשייה האווירית, ואתי עטיה, שהייתה פעילה בוועד העובדים הזה); וכן בבריתות של ועדי עובדים עם חברי כנסת חסרי רקע בעבודה מאורגנת, כגון יואב גלנט, משה יעלון, אמיר אוחנה או מירי רגב.

35 ריאיון מס' 1.

36 השינוי באסטרטגיית הליכוד השתקף גם בעמדות המפלגה. כך למשל, ביקורת שמתחו ועדי עובדים גדולים על קמפיין ליכוד שהשווה את ועדי העובדים למחבלים הובילה להתנצלותו של יו"ר המפלגה נתניהו בפני ועדי העובדים (טוכפלד 2015).

לנו".³⁷ בכמה ראיונות עם בכירים בהסתדרות נאמר לי כי השפעה זו במפלגת השלטון מאפשרת להסתדרות לקדם את האינטרסים שלה, אך גם נועדה לשמש תחליף להפעלת כוח ארגוני באמצעות שביתה.³⁸ ההסתדרות אמנם איימה בשביתות כדי לקדם מטרות רחבות הנוגעות לכלל המשק או לקבוצות עובדים חלשות וגדולות במקומות עבודה ספציפיים, בעיקר במגזר הציבורי, אך עם זאת ניסתה להימנע מעימותים כדי לצמצם את הביקורת הציבורית על הארגון.³⁹ "שביתה נתפסת היום כלא-לגיטימית [...] בעיני הציבור, אבל גם העובדים שלי לא רוצים את זה. [...] עם זאת, עם הכוח שיש לנו בממשלה (בראשות הליכוד) אנחנו כמעט לא צריכים את זה", אמר לי בריאיון חבר הנהגת ההסתדרות שמכהן גם כיו"ר של ועד עובדים.⁴⁰ כך, היעדר היכולת להשתמש במשאבי כוחה המסורתיים הוביל את ההסתדרות לשתף פעולה עם הליכוד ולשמור על מידה ניכרת של השפעה.

במקביל ביססה הנהגת ההסתדרות אסטרטגיה נוספת לגיוס כוח פוליטי: הכנסתן של מפלגות ימין נעדרות מנגנונים דמוקרטיים לתוך מנגנון ההסתדרות באמצעות חלוקת תפקידים לפעילי המפלגות או לשלוחותיהן. כדי ליצור קשרים עם מפלגות ימין לא דמוקרטיות ולחזק מחויבות הדדית עימן, הוענקו תפקידים בכירים בארגון העובדים לבכירים ולמקורבים במפלגות שונות בימין ובהן כולנו, ישראל ביתנו ואף עוצמה יהודית.⁴¹ אבל מכיוון שמפלגות אלו נעדרות מבנה דמוקרטי, ההשפעה על המדיניות שהן מקדמות ועל פעולותיהן בכנסת ובממשלה מוגבלת והקשרים עימן נקודתיים ופרסונליים.⁴² לצד זאת עודדה ההסתדרות מפלגות שונות להקים בתוכה סיעות פוליטיות שישתלבו בהנהגתה, במטרה לחזק את מחויבות המפלגות להסתדרות ולאינטרסים שלה תמורת מינויים של נבחרים במנגנון הארגון.⁴³ אסטרטגיה זו, לצד מקבילותיה, שימשה מקור משלים לכוחה הפוליטי של ההסתדרות בקרב מפלגות הימין ואפשרה להסתדרות לקיים מידה מסוימת של חליפין פוליטיים עם ממשלות הימין ששלטו בישראל בשנים 2013-2024. אולם הביזור המתמשך ביחסי העבודה ועצמאותם של ועדי העובדים מהנהגת הארגון הביאו להיעדר שליטה ותיאום בין רמות הארגון השונות, ולכן שיתוף הפעולה עם הליכוד וההשפעה על מדיניות המפלגה לא ביטאו מדיניות כלכלית-פוליטית ברורה.

בחליפין הפוליטיים שבנתה ההסתדרות עם מפלגות הימין (ובמיוחד, כאמור, עם מפלגת הליכוד) בעידן הניאו-ליברלי אפשר לראות חידוש של אסטרטגיה המאפשרת

37 ראיונות מס' 6 ו-8.

38 ראיונות מס' 2, 7 ו-8.

39 ריאיון מס' 1.

40 שם.

41 ריאיון מס' 5.

42 הרוגמה הבולטת ביותר ליחסים הללו היא כניסתו של יו"ר ההסתדרות ניסנקורן למקום בכיר במפלגת כחול לבן (ראיונות מס' 5, 6 ו-7).

43 כך לפי חוקת ההסתדרות (ההסתדרות 2021, פרק יז). למשל, בשנת 2017 הוקמה סיעת כולנו בהסתדרות (ראיונות מס' 7, 8 ו-18).

לארגון העובדים לרכוש מקום מרכזי בחברה ולקחת חלק בעיצוב הכלכלה הפוליטית. אולם ראוי להבחין בינו ובין החליפין הפוליטיים שעליהם התבססה ההסתדרות בשיאו של העידן הקורפורטיסטי (1950-1970). ההבדלים ביניהם נחלקים לשלושה ממדים משלימים: הממד המוסדי-ארגוני, הממד הערכי-רעיוני והממד הרגולטורי-תוצאתי. מבחינה מוסדית-ארגונית, בעידן הקורפורטיסטי יחסי הארגון עם המפלגה התבססו על שליטתו באיגודים המקצועיים ובוועדי העובדים, ואילו בעידן הניאו-ליברלי מתבססים יחסים אלו על קשרים ארעיים, לא ממוסדים ומבוזרים, והם נעדרים תיאום בין הרמות השונות של ארגון העובדים. מבחינה ערכית-רעיונית, בעידן הקורפורטיסטי התבססו הקשרים המוסדיים הפורמליים עם המפלגה – למרות המתחים איתה – על מערך ערכי בסיסי משותף בסוגיות חברתיות וכלכליות, ואילו בעידן הניאו-ליברלי הפכה התפיסה אינסטרומנטלית בעיקרה. למעשה, כוחה של ההסתדרות במפלגת הליכוד התבטא בהשפעה על מספר קטן של חברי כנסת שנשענו על קולותיהם של ועדי העובדים הגדולים, ובמפלגות אחרות הוא התבסס על פעילי המפלגות שזכו למינויים במנגנון ההסתדרות. הכוח הזה לא השתווה לעוצמת הווטו שהחזיקה ההסתדרות בקואליציה של 2009-2011, וכל שכן למעמדה בשותפות עם מפא"י ומפלגת העבודה בשנות השישים והשבעים.

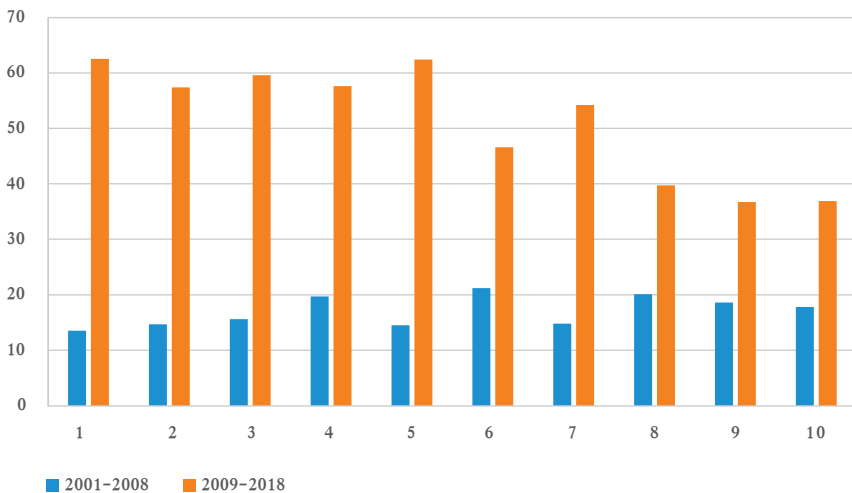
בהיבט הרגולטורי-תוצאתי, השותפות עם הליכוד אמנם הקנתה להסתדרות עוצמה והשפעה, אך בהיעדר פעולה מתואמת בין רמות הארגון, אסטרטגיה ארוכת טווח ומערך ערכי-רעיוני המוסכם על הגורמים השונים בהסתדרות, היא לא הפכה את הליכוד למפלגת עובדים סוציאלי-דמוקרטית שמחזיקה בערכים אוניברסליים אלא הובילה לשינוי הדרגתי בערכי ההסתדרות עצמה. היא החלה להתמקד באינטרסים של ועדי עובדים ספציפיים, לצמצם את השקעתה בקבוצות עובדים לא מאורגנות ולאתגר את הקונסנזוס הניאו-ליברלי שקידמה הממשלה. הנהגת ההסתדרות התגאתה אז בהתרחקותו של הארגון מן הפוליטיקה – שהתבטאה למשל בעזיבתו של יו"ר ההסתדרות בר דוד את שורות מפלגת העבודה – אבל בפועל היא התמסרה בהדרגה לתמיכה בימין הפופוליסטי, שבעצמו תמך בהנהגתה. במסיבת עיתונאים שקיים בר-דוד עם בכירת הליכוד מירי רגב, הכריזה רגב "שלום לפנקס האדום וברוכים הבאים לפנקס הכחול" – סמל לשינוי בעולם הערכים ההסתדרותי.⁴⁴ לצד התמיכה ההדרגתית הזאת המשיכה מפלגת הליכוד לשמש בית לגורמים המבקשים לצמצם באופן קיצוני את כוחם של ארגוני העובדים, מאתגרים את השותפות עימם ופועלים להגבילה.⁴⁵

44 רגב התייחסה בכך לחשיבותו ההיסטורית של פנקס החבר בהסתדרות ("הפנקס האדום") בקבלת הטבות שנבנו מהחברות בשורותיה, לעומת ההשפעה הדלה שהיתה לחברות בשורות ההסתדרות הלאומית (שסימל "הפנקס הכחול"). מסיבת העיתונאים המדוברת, שהתקיימה בראשית 2022, היא דוגמה אחת מני רבות לאירועים שבהם הביעו בכירים בהסתדרות את תמיכתם בליכוד.

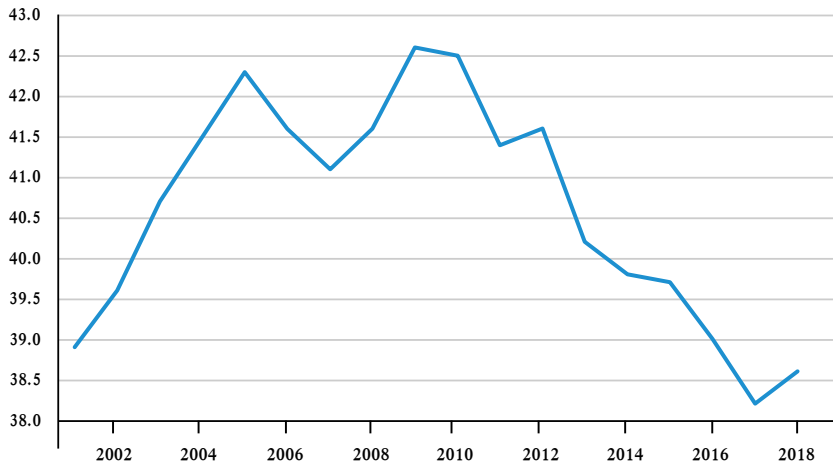
45 לאורך עשר השנים האחרונות (וביתר שאת במהלך הכנסת הנוכחית) עלות מתוך הליכוד הצעות חוק נגד זכות ההתארגנות והשביתה, כדוגמת הצעת החוק של חבר הכנסת אריאל קלנר לשינוי יסודי במעמדם של ארגוני עובדים בשירות המדינה (4011/25) או הצעת החוק של חבר הכנסת שלמה קרעי לצמצום יכולתם של ארגוני עובדים לגבות דמי חבר (660/25).

השפעות הפוליטיקה המעמדית החדשה, 2009-2024

תוצרי אסטרטגיות החליפין הפוליטיים שגיבשה ההסתדרות בעשור השני של המאה העשרים ואחת נראים כאמור בשינויים בחקיקה, בהסכמים קיבוציים ובצמיחה בשיעור החברות בשורותיה. היקף החברות בארגוני עובדים בישראל, בעיקר בהסתדרות, צמח באופן חסר תקדים בהשוואה למתרחש בעולם, והדבר מעיד הן על צמיחה בכוחם הארגוני הן על התרחבותה של הדמוקרטיה במקומות עבודה רבים בישראל (בורד 2023). הסכמים קיבוציים חדשים שנחתמו הביאו לשינוי מהותי אצל עובדים "חזקים" ו"חלשים" גם יחד (Bondy 2022; Bondy and Preminger 2022). הישגים אלו היו מן הגורמים המרכזיים לשיפור שכר העובדים בישראל, שבהשוואה לעשור הקודם התרכז בעשירונים הנמוכים (תרשים 2), וכן לשינוי משמעותי במודל הצמיחה הכלכלית שאפיין את ישראל (Bondy and Maggor 2024). אופיו של שיפור השכר תמך גם בצמצום אי-השוויון בהכנסות (תרשים 3), שמאז תחילת שנות תשעים התרחב בהתמדה (Thévenot 2017), ובאופן תקדימי הוביל להרחבת חלקם של העובדים בתוצר (בן-כשט 2022; Kheng et al. 2024).

תרשים 2. הגידול בהכנסות משקי בית בישראל בחלוקה לעשירונים, 1999-2018 (מתוך Bondy et al. 2024b)

תרשים 3. מדד ג'יני: אי-השוויון בהכנסות בישראל, 2001–2018 (מתוך נתוני הבנק העולמי)

אולם הבסיס הרעוע של כוחה הפוליטי הגביל את הישגי ההסתדרות בהיקפם, ועל אף השפעתם בתחום חלוקת ההכנסות הם חושפים את שימורו של הסדר הכלכלי הניאור-ליברלי. הצמיחה המחודשת בשיעור החברות בהסתדרות ובארגוני עובדים אחרים הייתה מפתיעה, אולם כיום שיעור העובדים החברים בארגוני עובדים עדיין נמוך יחסית ועומד על כ-25% מכלל העובדים בישראל (קריסטל 2020). שינוי אופן העסקתן של עובדות קבלן בתחום הניקיון וקליטתן בהעסקה ישירה הוגבל לבתי החולים הממשלתיים; נמנע שינוי יסודי של יחסי העבודה בענפי השמירה והניקיון, והם עדיין מבוססים על העסקה קבלנית ועל אכיפה חלקית מאוד של זכויות העובדים והעובדות בהם (Bondy 2021). המאבק למען הבטיחות בעבודה אמנם הביא להישגים משמעותיים בהסדרה החוקית של התחום, אך כשל במבחן התוצאה ולא שינה את היקף הנפגעים בתאונות עבודה בענף הבניין – ענף שחלק גדול מהעובדים בו הם פלסטינים ומהגרי עבודה (קו לעובד 2024). גם שיתוף הפעולה בין ההסתדרות לארגוני הנכים הסתיים לאחר הישגיו הראשוניים בהעלאת קצבאות הנכות. לבסוף, על אף הצמצום היחסי של אי-השוויון בהכנסות (תהליך חריג ביחס למגמות במדינות מפותחות אחרות), שיעורו עדיין גבוה ביחס לזה שבמרבית המדינות המפותחות.⁴⁶ יתר על כן, בתמורה להישגיה החברתיים-כלכליים נדרשה ההסתדרות להביע נאמנות לממשלות הליכוד לאורך השנים. כך למשל, במישור יחסי העבודה היא נתנה את ידה

46 לפי נתוני הבנק העולמי, על אף ירידה משמעותית בשיעור אי-השוויון עמדה ישראל בשנת 2018 במקום השביעי מהסוף (מתוך כלל מדינות ה-OECD) במדד ג'יני לאי-שוויון בהכנסות. לפי מאגר הנתונים הזה, מעטות המדינות המציגות מגמה דומה.

למהלכים שביטאו את המדיניות הניאו-ליברלית שאפיינה את הכלכלה בישראל. ההסתדרות נאלצה לקבל את הפרטת נמלי הים, הרפורמה בחברת החשמל, פירוק רשות השידור והפרטת דואר ישראל, וכן את העמקת הפרטתם של שירותים חברתיים שונים. מהלכים אלו מראים שלצד היכולת להשפיע על מדיניות חברתית-כלכלית המקדמת חלוקה שוויונית יותר של ההכנסות והעצמה של קבוצות חלשות ביותר בשוק העבודה, נדרשה ההסתדרות לשתף פעולה עם מדיניות שחתרה תחת אותם הישגים דרך שחיקת חלק ממוקדי הכוח ההיסטוריים שלה – מקומות עבודה מאורגנים במגזר הציבורי ומוסדותיה הבסיסיים של מדינת הרווחה. במישור המדיני, חשוב להצביע על כך שתמיכת ההסתדרות ניתנה לממשלות ימין שהעמיקו את השליטה הצבאית בשטחים הכבושים (שחאדה 2016),⁴⁷ הסיתו נגד קבוצות מיעוט – בעיקר פלסטינים אזרחי ישראל – והנציחו את הפלייטן (גוטוויין 2016), צמצמו הגנות על מהגרי עבודה ועובדים פלסטינים (Niezna 2022; Preminger and Bondy 2023), ופעלו להעמקת שחיקת העקרונות האוניברסליים של המערכת החברתית ושחיקתם של מוסדות דמוקרטיים בסיסיים (גוטוויין 2016; Shinar 2025). דוגמה לכך עולה מדבריו של יו"ר ועד עובדים גדול הפעיל זה שנים בליכוד, שאמר: "אני לא בהכרח מזדהה עם עמדות הליכוד בנושאים השונים, אבל אני איש ליכוד. [...] אין לי עמדה ביחס לשטחים או להתנחלויות, תפקידי הוא לקדם את טובת העובדים שלי ובשביל זה אני שם".⁴⁸

למעשה, השותפות של ההסתדרות עם הליכוד והלגיטימציה שהעניקה לממשלות בראשותו חושפות פן נוסף של הסתירות הפנימיות בסדר הניאו-ליברלי (הלמן 2024) ואת המלכוד שבו: שימור מעמדה של ההסתדרות כגורם המצמצם אי-שוויון בישראל נעשה במקביל להחרפת אי-השוויון בכל תחומי שליטתה, תוך שחיקת הבסיס המוסדי שעליו נשען כוחה של ההסתדרות.⁴⁹ המלכוד הזה העמיד מדי פעם למבחן את השותפות הפוליטית עם הליכוד, למשל כאשר עלה הצורך לעשות שימוש באיום השביתה כדי לקדם אינטרסים רחבים בשנים 2014–2018. מבחן נוסף לשותפות הזאת התקיים לאחר הקמת הממשלה ה-37 בדצמבר 2022, עם הצגתה של תוכנית "ההפיכה המשטרית" (או הרפורמה המשפטית) על ידי שר המשפטים (Shinar 2025): הצטרפותה של ההסתדרות לציבור המתנגדים לתוכנית, לצד חלק מהמעסיקים המאורגנים וארגוני חברה אזרחית, הקשתה על קידום התוכנית. אולם עוצמתה של השותפות הפוליטית והמבנה המבוזר שלה הכריעו את המבחן הזה; ההתנגדות עוררה זעם בשורות המפלגה ובקרב ועדי עובדים המשוויכים לליכוד, ויכולתה

47 ראו גם מגור 2015; גוטוויין 2016.

48 ריאיון מס' 1.

49 לשם השוואה ראוי לבחון את מעמדה של ההסתדרות בזמן "ממשלת השינוי" (2021–2022), את יחסיה עם המפלגות השונות שהרכיבו את הממשלה הזאת ואת הישגיה. באותה תקופה קיימו הממשלה וההסתדרות דיאלוג מתמשך על "עסקת חבילה" שמטרתה הייתה להביא להתאוששות הכלכלה לאחר משבר הקורונה, אבל יחסיה של ההסתדרות עם מרבית מפלגות הקואליציה היו קונפליקטואליים והובילו לבסוף לכישלון הדיאלוג, להפלת העסקה בכנסת (ליאור 2022) ולשחיקתו הריאלית של שכר המינימום (לפי נתוני ה-OECD).

של ההסתדרות לפעול נגד המפלגה הוגבלה.⁵⁰ האוטונומיה המוגבלת של ההסתדרות ותלותה בקשרים פוליטיים עם הימין הפופוליטי ניכרו ביתר שאת בהסכם השכר עבור המגזר הציבורי לשנת 2023, שפגע ביכולתו של ארגון העובדים להיאבק נגד שחיקת יסודות המשטר הדמוקרטי המאפשרים את פעולתו (Bondy 2025).⁵¹ ביטויים נוספים של תלות זו נראו במהלך המלחמה בעזה, בכישלוננו של המאבק שהוביל יו"ר ההסתדרות ארנון בר-דוד נגד הממשלה, למען החזרת החטופים ועצירת המלחמה (Bondy et al. 2024a), ובוויתורים מרחיקי הלכת על שכרם של כלל העובדים למען יציבות הממשלה והמשך המלחמה.⁵²

סיכום: הברית השברירית ומחירי הכוח הפוליטי בעידן הניאו-ליברלי

מחקרים רבים מצביעים על היחלשותה או שוליותה של העבודה המאורגנת בעידן הניאו-ליברלי, אולם ניתוח תהליכי השינוי בכוחה ומעמדה של העבודה המאורגנת בישראל לאורך העשורים האחרונים מעלה תמונה מורכבת יותר ואף תמורות מנוגדות. על אף היחלשותה הניכרת, ארגוני העובדים חיים, נושמים ופועלים באמצעים שונים לקידום האינטרסים של העובדים. כנגד המתקפות נגדם, ארגוני העובדים מבקשים להתחדש באמצעות פיתוח אסטרטגיות חדשות והחייאתם של מקורות כוח מסורתיים וחדשים במטרה לחזור לעמדות שישפיעו על סדר היום החברתי-כלכלי. כפי שמראה המאמר, בישראל חלק ניכר ממטרה זו הושג בעשור השני של המאה העשרים ואחת. אולם לצד מחקרים רבים המייחסים את התחדשות השפעתם של ארגוני העובדים ליוזמתם העצמאית (או לחלופין ליחסים בינם ובין שחקנים חדשים ביחסי העבודה), מאמר זה חושף את תרומת יחסיהם עם מפלגות פוליטיות להתחדשות זו ואת חשיבותם של יחסים אלו להבנת משמעותה והשפעותיה העמוקות של ההתחדשות. דרך ניתוח קשריה של ההסתדרות עם מפלגות פוליטיות וניתוח השינויים שחלו בקשרים האלה בעשורים האחרונים, המאמר חושף את תרומתו המשתנה של כוח פוליטי לקידום האינטרסים של העובדים ושל ארגוניהם וגם לעיצובה של הפוליטיקה המעמדית בכללותה.

בעשורים הראשונים שלאחר קום המדינה, הקשר החזק בין מפלגות השמאל-מרכז להסתדרות נחשב לבסיס הפוליטי שעליו עוצבה הכלכלה הישראלית; הוא הקנה כוח אדיר

50 קצרה היריעה מלעסוק כאן בתרומת מערכת המשפט, והאידיאולוגיה הליברטריאנית שקידמה כחלק מהמהפכה החוקתית, לניכור מעמד העובדים ממנה. להרחבה בנושא זה ראו מרמור 1997; בונדי 2023.

51 ההסכם הביא לעליות שכר משמעותיות בכלל המגזר הציבורי לאחר שנים של הקפאת שכר, ועל כן היה מעין שיא בפעילותה של ההסתדרות בשנים האחרונות (צבי כהן 2023).

52 ההסכם שחתמה ההסתדרות כלל ויתור על כ-3.5% משכר העובדים במגזר הציבורי וכן ויתור על יום הבראה אצל כלל העובדים במשק. להסכם זה היה תפקיד מפתח בתהליך אישור תקציב המדינה לשנת 2025 ובלגיטימציה למדיניות הממשלה "להפוך את עזה לעיי חורבות" (ראו למשל רוז ובונדי 2025).

להסתדרות בעיצוב המדיניות החברתית-כלכלית. כפי שמראים מחקרים רבים, היחלשות הקשר משנות השבעים ואילך תרמה תרומה מכרעת לשחיקת כוחם של ארגוני העובדים (ראו למשל קריסטל 2014). השינוי בהרכב ובמדיניות של מפלגת העבודה, וכן בחיבור המוסדי והמבני שלה להסתדרות, הביא לשחיקת כוחן והשפעתן המשותפת על המדיניות החברתית-כלכלית. אולם כפי שאפשר לראות במאמר זה, התהליך לא היה מבני בלבד ולא בהכרח חד-כיווני; הוא התבסס גם על בחירות אסטרטגיות ועל ניצול הזדמנויות פוליטיות, כפי שביטא חידוש הקשרים האלה בשנות האלפיים, שבתורו מעלה שאלות לגבי מקומה ותרומותיה של העבודה המאורגנת בחברה דמוקרטית ובעידן הניאו-ליברלי.

חידושם של היחסים בין העבודה המאורגנת למפלגות פוליטיות בישראל חושף את מורכבות הפוליטיקה המעמדית בעידן הניאו-ליברלי, על מרכיביה המשלימים, ואת הסתירות בתוכה. הבסיס הערכי שקשר יחד את מרכיביה של תנועת העבודה ההיסטורית התחלף בבסיס של אינטרסים נקודתיים וארעיים של השחקנים. כך נוצרו חליפין פוליטיים מסוג חדש, שאינם מבוססים על קשרים הדוקים ועל שותפות רב-ממדית רעיונית, כלכלית ומוסדית, אלא על הצרכים האינסטרומנטליים של כל אחד מהצדדים. היחסים ההדדיים הללו מאפשרים התחדשות אסטרטגית של ארגון העובדים, שמובילה בתורה לשינויים ניכרים בכלכלה הפוליטית ובראשם התרחבותן של התארגנויות עובדים חדשות, הסכמים קיבוציים המרחיבים את הדמוקרטיה בשוק העבודה, וכן צמצום אי-השוויון בהכנסות ועליית חלקם של העובדים בתוצר (Bondy and Maggor 2024). אולם בהיעדר מיסוד צפויה התחדשות זו להיות מוגבלת בהיקפה ובמשכה, ולכן גם בהישגיה. ההישגים המשמעותיים שהשיגה ההסתדרות בשיתוף פעולה עם הימין הפופוליסטי בישראל מעידים על הפוטנציאל הטמון באסטרטגיה זו ועל הרלוונטיות המתמשכת של העבודה המאורגנת לעיצוב היחסים החברתיים-כלכליים בעידן הניאו-ליברלי; אך הם גם חושפים את מחירו הגבוה של שיתוף הפעולה הזה – הכורח לתמוך בהפרטה של נכסים ציבוריים, לשמר את ההדרה החברתית, הכלכלית והפוליטית של עובדים חלשים וקבוצות שוליות, ולהעניק לגיטימציה (גם אם חלקית) לשחיקת המבנה המוסדי שעליו מבוססת הדמוקרטיה בישראל. הימשכותו והעמקתו של שיתוף הפעולה הזה מובילות גם לתמורה רעיונית בקרב מעמד העובדים, וחלקו אף מפתח חיבור ערכי לימין הפופוליסטי, המספק מענה לאינטרסים החומריים שלו. בניגוד לטענות על התנערותה של ההסתדרות ממאפייניה האתנו-לאומיים (Preminger 2018), אני מצביע במאמר זה על מאפיינים כאלה בפעולות ההסתדרות כתוצר של הברית שהיא מפתחת עם מפלגות הימין, ובראשן עם הליכוד, וכן כביטוי של המחיר שהיא נדרשת לשלם בתמורה לקידום האינטרסים הכלכליים-מעמדיים של הנהגתה או של חבריה. נוסף על כך, אף שהספרות על דמוקרטיזציה מדגישה את תפקידם ההיסטורי של ארגוני עובדים בקידום הדמוקרטיה, הברית הפוליטית החדשה חושפת דווקא את תלותה של ההסתדרות בשיתוף פעולה עם כוחות המערערים על המוסדות הדמוקרטיים – הן בתחום הכלכלי הן בתחום האזרחי – החיוניים לקיומה ולפעולתה של העבודה המאורגנת (Bondy 2025).

זהו שינוי איכותי, המשקף טרנספורמציה עמוקה יותר במבנה הכלכלי-פוליטי. התיאוריות הקלאסיות של יחסי עבודה מדגישות את תפקידם של ארגוני עובדים כסוכני שינוי חברתי, אשר במסגרת השותפות עם מפלגות שמאל-מרכז מקדמים ערכים של שוויון וערכות הדדיות. אך המקרה הישראלי מצביע על אפשרות אחרת: לאור היחלשותן של מפלגות השמאל ושחיקת השותפות עימן, הופכים ארגוני העובדים בהדרגה לשותפים של מפלגות הימין בשימור מבני כוח קיימים בתמורה להישגים חלוקתיים מוגבלים. כפי שמראים ממצאי המחקר, קשר זה מאופיין בשבריריות מוסדית ובמתח ערכי-רעיוני ומתבסס על יחסים בינאישיים או על כוח אלקטורלי פוטנציאלי, ולכן ברמה המוסדית-ארגונית נוצרות תחושת ארעיות וחוסר מחויבות מבנית בין השחקנים. ביסוס הקשר על צרכים אינסטרומנטליים נקודתיים ללא מצע ערכי-רעיוני משותף שוחק את יציבותו ופוגע באוניברסליות של תוצריו; אולם הימשכותו והעמקתו משמשים לימין הפופוליסטי בסיס למוביליזציה של מעמד העובדים המאורגן ומהווים חסם בפני אסטרטגיה פוליטית אלטרנטיבית, שתהיה מבוססת על שותפות ערכית-רעיונית יציבה. מאפיינים אלו מזינים יחדיו פשרה פוליטית חדשה שבמסגרתה נשמר הסדר הניאו-ליברלי והקולוניאלי. הסטיות מהאורתודוקסיה הכלכלית-פוליטית מתפרשות כחלק מהסתירות בניאו-ליברליזם (Clarke 2008), ופועלות גם כמנגנוני פיצוי חברתיים-כלכליים (גוטוויין 2016) המשככים את השפעות הסדר החברתי-כלכלי על מעמד העובדים ובה בעת מחזקות את כוחו של הימין הפופוליסטי. למעשה, התמונה הזאת חושפת את שבריריות מעמדה של העבודה המאורגנת בעידן הניאו-ליברלי: היא הופכת תלויה בשיתוף פעולה עם שחקן פוליטי שמטרותיו אחרות וחלקן דורשות את החלשתה.

אותם מנגנוני פיצוי משקפים את גמישותו של הסדר הניאו-ליברלי ומאפשרים את שעתוקו, תוך יצירת שלטון נאמנות שמתבסס "כמשטר של אי-שוויון אזרחי, חברתי וכלכלי [...] המהדרק את תמיכת המעמד הפגיע בימין" (שם, 241). התחדשותה של ההסתדרות והישגיה עבור מעמד העובדים מתקיימים לצד מדיניות הפרטה, שליטה קולוניאלית ונסגה דמוקרטית, באופן המבטא את אובדן ה"כלליות" שאפיינה את ארגון העובדים בעשורים הראשונים לקיומו ואף את הפיכתו ההדרגתית של מעמד העובדים מקבוצה בעלת מאפיינים אוניברסליים למגזר חברתי מובחן שהימין יכול לקנות את נאמנותו. כפי שאפשר לראות מניתוח המקרה הישראלי, הסכמתן של מפלגות ימין פופוליסטיות לקנות את אותה נאמנות תורמת לשימור שלטוןן ושוחקת את האפשרות של מפלגות שמאל-מרכז לבנות מחדש את השותפות עם מעמד העובדים ועם ארגוניהם (או לקבל "עסקה" דומה איתם).

הברית עם הימין הפופוליסטי מצביה לארגוני העובדים דילמה יסודית: מחד גיסא, הכוח הפוליטי הניתן להם מאפשר להם לקדם אינטרסים של ציבור העובדים תוך סטייה מהסטטוס קוו הניאו-ליברלי וצמצום של אי-שוויון; מאידך גיסא, תמיכתם במפלגות המשמרות ניאו-ליברליזם ומקדמות מדיניות לאומנית ואנטי-דמוקרטית פוגעת בתפקידם המסורתי של קידום סולידריות מעמדית. הברית הזאת, שהעמיקה בישראל בשני העשורים האחרונים, הולכת ונבנית גם במדינות אחרות, בייחוד כאלה שבהן עולות לשלטון מפלגות ימין פופוליסטי – למשל בפולין, באיטליה, ולאחרונה אף בארצות הברית. חשוב להבחין

בתרומות ובעלויות של ברית זו לא רק כדי להבין את התהליכים המתרחשים בישראל, אלא גם את אלה המתרחשים בתנועות עבודה ברחבי העולם. הניתוח שהוצג במאמר זה חושף את חרב הפיפות המגולמת בפוליטיקה המעמדית בעידן הניאו-ליברלי: לצד הכוח הטמון בחובה, היא דורשת גם מחיר כבד ממעמד העובדים ומכלל הציבור.

החוג לשירותי אנוש, אוניברסיטת חיפה,
ובית הספר למנהל עסקים, אוניברסיטת בריסטול

נספח: רשימת מרואיינים

חלק מהמרואיינים נזכרים כאן ללא פרטים מזהים, כתנאי להשתתפותם במחקר.

מספר	מרואיין
1	יו"ר ועד עובדים בחברה ממשלתית (1)
2	יו"ר ועד עובדים בחברה ממשלתית (2)
3	יו"ר ועד עובדים בחברה ממשלתית גדולה וחבר הנהגת ההסתדרות לשעבר
4	בכיר בהסתדרות (1)
5	בכיר בהסתדרות (2)
6	בכיר בהסתדרות (3)
7	בכיר בהסתדרות (4)
8	חבר הנהגת ההסתדרות
9	בכיר במפלגת העבודה
10	יועץ משפטי ובכיר בהסתדרות הכללית לשעבר
11	יועץ פוליטי בכיר ליו"ר ההסתדרות לשעבר
12	עוזר פוליטי ליו"ר ההסתדרות ויועץ לשעבר ליו"ר מפלגת העבודה לשעבר עמיר פרץ
13	אורי יוגב, הממונה על התקציבים באוצר (2002-2004) ויו"ר הוועד המייעץ למועצה הלאומית לכלכלה (2009-2011)
14	רם בלינקוב, הממונה על התקציבים במשרד האוצר (2009)
15	אודי ניסן, מנכ"ל משרד האוצר (2009)
16	שרגא ברוש, נשיא לשכת התיאום של הארגונים הכלכליים (2005-2014, 2017-2020)
17	עופר עיני, יו"ר ההסתדרות (2006-2013)
18	יאיר לפיד, יו"ר מפלגת יש עתיד (2013-היום), ראש הממשלה (2022) ויו"ר האופוזיציה (2022-היום)

ביבליוגרפיה

- איילון, חנה, נחום בלס, יריב פניגר ויוסי שביט, 2019. **אי שוויון בחינוך: ממחקר למדיניות**, ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- בונדי, אסף, 2019. "עבודה ענפית": היווצרותו ושחיקתו של המשא ומתן הענפי בישראל, 1945-2015", עבודת דוקטור, החוג ללימודי עבודה, אוניברסיטת תל אביב.
- , 2023. "מאבק אמיתי למען הדמוקרטיה דורש סולידריות אמיתית עם העובדים", דבר, 20.2.2023.
- בורד, מתן, 2023. **דמוקרטיה במקום העבודה**, תל אביב: פורום ארלוזורוב.
- בן-בשט, יוני, 2022. "התנתקות השכר מהפריון בישראל וירידת חלק העובדים בהכנסה", פורום ארלוזורוב, נובמבר 2022.
- בן-דוד, דן, וחיים בלייך, 2013. "עוני ואי-שוויון בישראל: התפתחויות לאורך זמן ובהשוואה ל-OECD", דן בן-דוד (עורך), **דו"ח מצב המדינה: חברה, כלכלה ומדיניות 2013**, ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 17-69.
- גוטוויין, דני, 2016. "שלטון הנאמנות: ההתנחלויות ומיסוד ההיגיון האנטי-דמוקרטי של משטר הפרטה הישראלי", **תיאוריה וביקורת** 47, עמ' 225-246.
- גרינברג, לב, 1993. **ההסתדרות מעל הכל**, ירושלים: נבו.
- , 1996. "עובדים חלשים עובדים חזקים: זרמים בכלכלה הפוליטית הישראלית – 1967-1994", **תיאוריה וביקורת** 9, עמ' 61-80.
- דהן, מומי, 2020. "אי-השוויון בהכנסות בישראל: התפתחות ייחודית", אבי בן-בסט, ראובן גרונא ואסף זוסמן (עורכים), **אורות וצללים בכלכלת השוק: המשק הישראלי 1995-2017**, תל אביב: עם עובד, עמ' 472-525.
- הארווי, דייוויד, 2015. **קיצור תולדות הניאו-ליברליזם**, בתרגום גיא הרלינג, ירושלים: מולד.
- הארץ, 2008. "אהוד ברק מתגמש: המשבר הכלכלי קודם לכל", **הארץ**, 5.10.2008.
- ההסתדרות, 2021. **חוקת ההסתדרות: מהדורה מעודכנת**.
- הלמן, שרה, 2024. "מרחבי ניאו-ליברליזציה בישראל: ניאו-ליברליזציה כחריג וחרגיגים לניאו-ליברליזציה", שרה הלמן (עורכת), **מרחבי ניאו-ליברליזציה בישראל: כלכלה פוליטית, אתניות, דת ומגדר**, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, עמ' 7-38.
- הממונה הראשי על יחסי עבודה, 1997. "דו"ח הממונה הראשי על יחסי עבודה בקשר לשביתות וסכסוכי עבודה", ירושלים: המחלקה ליחסי עבודה, משרד העבודה והרווחה, 20.1.1997.
- , 2003. "דוח הממונה הראשי על יחסי עבודה לגבי נתוני שביתות לשנת 2002", ירושלים: משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה, 28.7.2003.
- , 2004. "דוח הממונה הראשי על יחסי עבודה על נתוני שביתות לשנת 2003", ירושלים: משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה, 19.5.2004.
- זילברמן, יוסי, 2009. "העבודה הכריעה: חוברים לנתניהו", *N12*, 24.3.2009.

- זרחה, צבי, 2016. "התקשרו אלי מההסתדרות ושאלו אותי אם אני בעד או נגד הצטרפות העבודה לממשלה", *TheMarker*, 15.5.2016.
- טוכפלד, מתי, 2015. "נתניהו לקח אחריות – והתנצל בפני העובדים", *ישראל היום*, 9.3.2015.
- טוקטלי, רחל, 1979. "רפוסים פוליטיים ביחסי העבודה בישראל", *עבודת דוקטור*, החוג למדעי המדינה, אוניברסיטת תל אביב.
- יציב, גדי, 1979. *הבסיס המעמדי לזיקה המפלגתית: ישראל כדוגמה*, ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים.
- כהן, ינון, יצחק הברפלד, גיא מונדלק ויצחק ספורטא, 2004. "שיעור העובדים המאורגנים בארגוני עובדים ושיעור הכיסוי של הסכמים קיבוציים: עבר, הווה ועתיד", *עבודה, חברה ומשפט י, עמ' 49-15*.
- כפכפי, אייל, 1998. *לכון: אנטי-משיח*, תל אביב: עם עובד.
- כ"ץ, רועי, 2023. "יאיר כץ: הליכוד הפכה למפלגה הסוציאל דמוקרטית הגדולה בישראל", *ynet*, 11.7.2023.
- לביא, צבי, 2012. "השגיאה הכלכלית: לבני נפלה על 0.8% תקציב?", *ynet*, 31.3.2012.
- לוי-פאור, דוד, 2001. *היד הלא-נעלמה: הפוליטיקה של התיעוש בישראל*, ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- ליאור, גד, 2022. "חברי ועדת העבודה נגד 'עסקת החבילה' הנוכחית: 'לא נהיה חותמת גומי'", *ynet*, 7.3.2022.
- מגור, ארז, 2015. "המדינה, השוק וההתנחלויות: מדיניות משרד הבינוי והשיכון והמעבר מהיאחזות משיחית לפיתוח עירוני בראשית שנות השמונים", *סוציולוגיה ישראלית* 2(2), עמ' 140-167.
- מונדלק, גיא (עורך), 2004. *יחסי עבודה בעידן של תמורות (נייר עמדה 54)*, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- מנדלקרן, רונן, 2015. "אחרית דבר: קיצור תולדות הניאו-ליברליזם בישראל", *קיצור תולדות הניאו-ליברליזם*, בתרגום גיא הרלינג, ירושלים: מולד, עמ' 271-291.
- מעריב, 2013. "יחידות: נתניהו הציע לי את תיק האוצר", *מעריב nrg*, 13.4.2013.
- מרמור, אנדי, 1997. "ביקורת שיפוטית בישראל", *משפט וממשל ד*, עמ' 133-160.
- משרד האוצר, 2009. *תקציב המדינה: הצעה לשנות הכספים 2009-2010 – עיקרי התקציב ותכנית תקציב רב-שנתית*, ירושלים: אגף התקציבים, משרד האוצר.
- עוזר-רויטברג, סיגל, 2020. *סוציאל-דמוקרטיה מקומית: עלייתו של דור פוליטי חדש במפלגת העבודה הישראלית (2006-2009)*, ירושלים: מאגנס.
- עמית, חגי, 2019. "הפריימריז בליכוד הם יום הניצחון של עובדי רשות שדות התעופה והתעשייה האווירית", *TheMarker*, 6.2.2019.
- פילק, דני, 2006. *פופולזם והגמוניה בישראל*, תל אביב: רסלינג.
- צבי כהן, ניצן, 2021. "הוויכוח בליכוד נמשך. ועדי עובדים תומכים ברגב: מי שאוהב עובדים נצביע לו", *דבר*, 22.2.2021.
- , 2023. "תוספות שכר וקיצור שבוע העבודה מאוקטובר: ההסתדרות והאוצר חתמו על הסכם המסגרת במגזר הציבורי", *דבר*, 17.7.2023.

- צ'רניחובסקי, דב, חיים בלייך ואיתן רגב, 2016. "ההוצאה הפרטית על בריאות בישראל", אבי וייס (עורך), *דוח מצב המדינה: חברה, כלכלה ומדיניות 2016*, ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 333-347.
- קו לעובד, 2024. "אזלת היר של מערכות אכיפת החוק בתאונות עבודה".
- קריסטל, טלי, 2014. "הכלכלה הפוליטית של ישראל והגידול באי-השוויון בהכנסות, 1970-2010", *סוציולוגיה ישראלית* טו(2), עמ' 282-311.
- , 2020. "מה איגודי עובדים עושים? איגודי עובדים ואי-שוויון בהכנסות במקומות עבודה בישראל", *עבודה, חברה ומשפט* טז, עמ' 103-125.
- קרמפף, אריה, 2015. *המקורות הלאומיים של כלכלת השוק*, ירושלים: מאגנס.
- , 2024. "תכנית החירום לייצוב המשק ב-1985: בחינה מחודשת", *עיונים: כתב עת רבת-חזומי לחקר ישראל* 40, עמ' 39-67. <https://doi.org/10.51854/bguy-40A162>
- רוז, אדם, 2024. *הדרך לשבעה באוקטובר: בנימין נתניהו, הנצחת הסכסוך והידרדרותה המוסרית של ישראל*, תל אביב: פרדס.
- רוז, אדם, ואסף בונדי, 2025. *הלקסיקון של הברוטליות: מונחים מרכזיים ממלחמת עזה*, תל אביב: פרדס.
- רכבי, גלי, 2020. "הסכמי דורות בישראל", *עבודה, חברה ומשפט* טז, עמ' 127-159.
- שחאדה, אמטאנס, 2016. "מדינת הרווחה של המתנחלים", *תיאוריה וביקורת* 47, עמ' 203-222.
- שלו, מיכאל, 1984. "המיתון: ניתוח כלכלי-מדיני של האבטלה בישראל", *מחברות למחקר וביקורת* 9, עמ' 5-54.
- שפירא, יונתן, 1989. *לשלטון בחרתנו: דרכה של תנועת החירות – הסבר סוציולוגי-פוליטי*, תל אביב: עם עובד.
- Abbott, Jared, 2024. "Understanding Class Dealignment," *Catalyst* 7(4).
- Allern, Elin H., and Tim Bale, 2012. "Political Parties and Interest Groups: Disentangling Complex Relationships," *Party Politics* 18(1), pp. 7–25. <https://doi.org/10.1177/1354068811422639>
- Amable, Bruno, 2021. "In Search of the Bloc Bourgeois," *Revue de La Régulation: Capitalisme, Institutions, Pouvoirs* 31. <https://doi.org/10.4000/regulation.20350>
- Baccaro, Luccio, Mark Blyth, and Jonas Pontusson (eds.), 2022. *Diminishing Returns: The New Politics of Growth and Stagnation*, New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780197607855.001.0001>
- Baccaro, Luccio, and Chris Howell, 2017. *Trajectories of Neoliberal Transformation: European Industrial Relations Since the 1970s*, Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781139088381>
- Beramendi, Pablo, Selja Häusermann, Herbert Kitschelt, and Hanspeter Kriesi (eds.), 2015. *The Politics of Advanced Capitalism*, Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781316163245>

- Blyth, Mark, 2015. *Austerity: The History of a Dangerous Idea*, Oxford: Oxford University Press.
- Bondy, Assaf S., 2018. "The (Dis)Advantages of Sector-Level Bargaining: Outsourcing of Cleaning Work and the Segmentation of the Israeli Industrial Relations System," *Journal of Industrial Relations* 60(5), pp. 691–710. <https://doi.org/10.1177/0022185618769956>
- , 2021. "New Labor Actors Under Corporatism: Complementarity and the Renewal of Class Representation for Precarious Workers," *Critical Sociology* 47(3), pp. 425–439. <https://doi.org/10.1177/0896920520965659>
- , 2022. "Conflictual Complementarity: New Labour Actors in Corporatist Industrial Relations," *Work, Employment and Society* 36(4), pp. 683–700. <https://doi.org/10.1177/0950017020981557>
- , 2025. "Workers for Democracy? Trade Unions and the Struggle Against Democratic Backsliding," *Democratization*, pp. 1–25. <https://doi.org/10.1080/13510347.2025.2507359>
- Bondy, Assaf S., and Erez Maggor, 2024. "Balancing the Scales: Labour Incorporation and the Politics of Growth Model Transformation," *New Political Economy* 29(1), pp. 22–41. <https://doi.org/10.1080/13563467.2023.2217770>
- Bondy, Assaf, Erez Maggor, and Jonathan Preminger, 2024a. "Why Israel's General Strike Failed," *Jacobin*, December 16.
- Bondy, Assaf S., Erez Maggor, and Arianna Tassinari, 2024b. "Putting Wage Growth Back on the Table: Labour Incorporation, Political Exchange, and Wage-Boosting Policies in Advanced Peripheral Economies," *Competition & Change*, 29(3–4), pp. 437–464. <https://doi.org/10.1177/10245294241226733>
- Bondy, Assaf S., and Jonathan Preminger, 2022. "Collective Labor Relations and Juridification: A Marriage Proposal," *Economic and Industrial Democracy* 43(3), pp. 1260–1280. <https://doi.org/10.1177/0143831X20983593>
- Clarke, John, 2008. "Living With/in and Without Neoliberalism," *Focaal* 51, pp. 135–147. <http://dx.doi.org/doi:10.3167/fcl.2008.510110>
- Czarzasty, Jan, and Adam Mrozowicki, 2018. "Industrial Relations in Poland: Historical Background, Institutional Evolution and Research Trends," *Employee Relations* 40(4), pp. 674–691. <https://doi.org/10.1108/ER-04-2017-0082>
- Danieli, Oren, Noam Gidron, Shinnosuke Kikuchi, and Ro'ee Levy, 2022. "Decomposing the Rise of the Populist Radical Right," *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4255937>

- Ebbinghaus, Bernhard, 1995. "The Siamese Twins: Citizenship Rights, Cleavage Formation, and Party-Union Relations in Western Europe," *International Review of Social History* 40(S3), pp. 51–89. <https://doi.org/10.1017/S0020859000113604>
- Ewing, Keith, 2022. "Right-Wing Populism, Illiberal Democracy, Trade Unions and Workers' Rights," in Angela B. Cornell and Mark Barenberg (eds.), *The Cambridge Handbook of Labor and Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 66–86. <https://doi.org/10.1017/9781108885362.006>
- Farsakh, Leila, 2012. *Palestinian Labour Migration to Israel: Labour, Land and Occupation*, New York: Routledge.
- File, Dani, and Amit Avigur-Eshel, 2024. *What Have Populists Done for Us? Exclusionary Populism in Power in Israel and Beyond*, Cheltenham: Edward Elgar. <https://doi.org/10.4337/9781035311408>
- Gerbaudo, Paolo, 2019. *The Digital Party: Political Organisation and Online Democracy*, London: Pluto Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv86dg2g>
- Gethin, Amory, Clara Martínez-Toledano, and Thomas Piketty, 2022. "Brahmin Left Versus Merchant Right: Changing Political Cleavages in 21 Western Democracies, 1948–2020," *The Quarterly Journal of Economics* 137(1), pp. 1–48. <https://doi.org/10.1093/qje/qjab036>
- Goldthorpe, John, 1984. *Order and Conflict in Contemporary Capitalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Grinberg, Lev L., 1991. *Split Corporatism in Israel*, New York: SUNY Press. <https://doi.org/10.2307/jj.18253259>
- Gumbrell-McCormick, Rebecca, and Richard Hyman, 2013. *Trade Unions in Western Europe: Hard Times, Hard Choices*, Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199644414.001.0001>
- Hall, Peter A., 1993. "Policy Paradigms, Social Learning, and the State: The Case of Economic Policymaking in Britain," *Comparative Politics* 25(3), pp. 275–296. <https://doi.org/10.2307/422246>
- Howell, Chris, 2005. *Trade Unions and the State: The Construction of Industrial Relations Institutions in Britain, 1890–2000*, Princeton: Princeton University Press.
- Ibsen, Christian L., and Maite Tapia, 2017. "Trade Union Revitalisation: Where Are We Now? Where To Next?" *Journal of Industrial Relations* 59(2), pp. 170–191. <https://doi.org/10.1177/0022185616677558>
- Kheng, Veasna, Justin Mckinley, and Lei Pan, 2024. "The Decline of Labour Share in OECD and Non-OECD since the 1980s," *Applied Economics* 56(16), pp. 1899–1915. <https://doi.org/10.1080/00036846.2023.2177604>

- Kitschelt, Herbert, 1994. *The Transformation of European Social Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511622014>
- Korpi, Walter, 2018. *The Democratic Class Struggle*, London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429441714>
- Korpi, Walter, and Michael Shalev, 1979. "Strikes, Industrial Relations and Class Conflict in Capitalist Societies," *The British Journal of Sociology* 30(2), pp. 164–187. <https://doi.org/10.2307/589523>
- Kristal, Tali, and Yinon Cohen, 2007. "Decentralization of Collective Agreements and Rising Wage Inequality in Israel," *Industrial Relations: A Journal of Economy and Society* 46(3), pp. 613–635. <https://doi.org/10.1111/j.1468-232X.2007.00482.x>
- Laron, Guy, 2024. "Israel's Bonaparte," *Catalyst* 8(1).
- Lichtenstein, Nelson, 2019. "Are Trade Unions and Their Members 'Populist'?" *IdeAs* 14. <https://doi.org/10.4000/ideas.6089>
- Mandelkern, Ronen, and Gideon Rahat, 2017. "Parties and Labour Federations in Israel," in Elin Haugsgjerd Allern and Tim Bale (eds.), *Left-Of-Centre Parties And Trade Unions in the Twenty-First Century*, New York: Oxford University Press, pp. 149–169. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198790471.003.0008>
- Maron, Asa, and Michael Shalev (eds.), 2017. *Neoliberalism as a State Project: Changing the Political Economy of Israel*, Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198793021.001.0001>
- Mearidi, Guielmo, and Igor Guardiancich, 2022. "Back to the Familialist Future: The Rise of Social Policy for Ruling Populist Radical Right Parties in Italy and Poland," *West European Politics* 45(1), pp. 129–153. <https://doi.org/10.1080/01402382.2021.1916720>
- Meyer, Neal, 2025. "The Democrats Embrace Dealignment," *Catalyst* 8(4).
- Mosimann, Nadja, Line Rennwald, and Adrian Zimmermann, 2019. "The Radical Right, the Labour Movement and the Competition for the Workers' Vote," *Economic and Industrial Democracy* 40(1), pp. 65–90. <https://doi.org/10.1177/0143831X18780317>
- Mudde, Cas, 2004. "The Populist Zeitgeist," *Government and Opposition* 39(4), pp. 541–563. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x>
- Mudge, Stephanie L., 2018. *Leftism Reinvented: Western Parties from Socialism to Neoliberalism*, Cambridge and London: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674984837>
- Mundlak, Guy, 2007. *Fading Corporatism: Israel's Labor Law and Industrial Relations in Transition*, Ithaca: Cornell University Press.

- , 2020. *Organizing Matters: Two Logics of Trade Union Representation*, Cheltenham: Edward Elgar. <https://doi.org/10.4337/9781839104039>
- Niezna, Maayan, 2022. “Paper Chains: Tied Visas, Migration Policies, and Legal Coercion,” *Journal of Law and Society* 49(2), pp. 362–384. <https://doi.org/10.1111/jols.12366>
- Pizzorno, Alessandro, 1978. “Political Exchange and Collective Identity in Industrial Conflict,” in Colin Crouch and Alessandro Pizzorno (eds.), *The Resurgence of Class Conflict in Western Europe since 1968*, London: Palgrave Macmillan UK, pp. 277–298. https://doi.org/10.1007/978-1-349-03025-5_11
- Polanyi, Karl, 1944. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, New York: Farrar & Rinehart.
- Preminger, Jonathan, 2018. *Labor in Israel: Beyond Nationalism and Neoliberalism*, Ithaca and London: ILR Press. <https://doi.org/10.7591/cornell/9781501717123.001.0001>
- Preminger, Jonathan, and Assaf S. Bondy, 2023. “Conflicting Imperatives? Ethnonationalism and Neoliberalism in Industrial Relations,” *ILR Review* 76(4), pp. 646–673. <https://doi.org/10.1177/00197939221145117>
- Rathgeb, Philip, 2024. *How The Radical Right Has Changed Capitalism and Welfare in Europe and The USA*, Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780192866332.001.0001>
- Refslund, Bjrake, and Jens Arnholtz, 2022. “Power Resource Theory Revisited: The Perils and Promises for Understanding Contemporary Labour Politics,” *Economic and Industrial Democracy* 43(4), pp. 1958–1979. <https://doi.org/10.1177/0143831X211053379>
- Roberts, Kenneth M., 1995. “Neoliberalism and The Transformation of Populism in Latin America: The Peruvian Case,” *World Politics* 48(1), pp. 82–116. <https://doi.org/10.1353/wp.1995.0004>
- , 2017. “State of the Field,” *European Journal of Political Research* 56(2), pp. 218–233. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12191>
- Rodrik, Dani, 2021. “Why Does Globalization Fuel Populism? Economics, Culture, and the Rise of Right-Wing Populism,” *Annual Review of Economics* 13(1), pp. 133–170. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-070220-032416>
- Ruiz, Javier A., 2001. “Without Unions, But Socialist: The Spanish Socialist Party and Its Divorce from Its Union Confederation (1982–96),” *Politics & Society* 29(2), pp. 273–296. <https://doi.org/10.1177/0032329201029002005>

- Sassoon, Donald, 1996. *Social Democracy at the Heart of Europe*, London: Institute for Public Policy Research.
- Schmalz, Stefan, Carmen Ludwig, and Edward Webster, 2018. "The Power Resources Approach: Developments and Challenges," *Global Labour Journal* 9(2), pp. 113–134. <http://dx.doi.org/10.15173/glj.v9i2.3569>
- Schmitter, Philip C., 1974. "Still the Century of Corporatism?" *The Review of Politics* 36(1), pp. 85–131. <https://doi.org/10.1017/S0034670500022178>
- Shalev, Michael, 1992. *Labour and the Political Economy in Israel*, Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198285137.001.0001>
- Shalev, Michael, and Lev L. Grinberg, 1989. "Histadrut Government Relations and the Transition from a Likud to a National Unity Government," October, Pinhas Sapir Center for Development.
- Shinar, Adam, 2025. "Constitutional Overhaul, the War in Gaza, and the Puzzle of Civic Mobilization in Israel," *German Law Journal* 26(1), pp. 1–21. <https://doi.org/10.1017/glj.2024.37>
- Streeck, Wolfgang, 2014. *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*, London: Verso.
- Streeck, Wolfgang, and Anke Hassel, 2003. "Trade Unions as Political Actors," in John T. Addison and Claus Schnabel (eds.), *International Handbook of Trade Unions*, Cheltenham: Edward Elgar, pp. 335–365. <https://doi.org/10.4337/9781781009574.00014>
- Streeck, Wolfgang, and Philippe Schmitter (eds.), 1986. *Private Interest Government: Beyond Market and State*, London and Beverly Hills: Sage.
- Thévenot, Celine, 2017. "Inequality in OECD Countries," *Scandinavian Journal of Public Health* 45 (18_suppl), pp. 9–16. <https://doi.org/10.1177/1403494817713108>
- Weyland, Kurt, 2021. "Populism as a Political Strategy: An Approach's Enduring – and Increasing – Advantages," *Political Studies* 69(2), pp. 185–189. <https://doi.org/10.1177/003232172111002669>
- Yakir, Asaf, Doron Navot, and Dani Filc, 2024. "The Political Economy of Populists in Power, between Policy and Polity: Evidence from the Israeli Case," *Capital & Class* 49(2), pp. 235–259. <https://doi.org/10.1177/03098168241232373>